

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2023, 10 (1), 131-167

FÎ ZİLÂLÎ'L-KUR'ÂN TEFSİRİNDE KUR'AN İLİMLERİ
The Sciences of the Qur'an in the Tafsir of Fizilali'l-Qur'an

M. SAMİ ÇÖLLÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, mscolluoglu@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7189-0854.

Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA

Yüksek Lisans Mezunu, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 1928227037@ogrenci.karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4626-1893.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	04.02.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	24.04.2023
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	1
Sayfa/ Pages:	131-167

Atıf / Cite as: Çöllüoğlu, M. Sami – Çatalkaya, Zeynep Beyza Nur. "Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinde Kur'an İlimleri" (The Sciences of the Qur'an in the Tafsir of Fizilali'l-Qur'an). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/1 (2023), 131-167. Doi: 10.17859/pauifd.1247504.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (1) 2023: 131-167
FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN TEFSİRİNDE KUR'AN İLİMLERİ*

M. Sami ÇÖLLÜOĞLU**

Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA***

Öz

Bu çalışmada içtimaî bakış açısıyla kaleme alınan *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Kur'ân ilimleri kapsamında incelemeye tabi tutulmuştur. Müfessirin bakış açısını yansıtmada katkısı bulunacak ilimler doğrultusunda yapılan araştırmayla, bu ilimlerin tefsirdeki yoğunluğunun görülmesi ve klasik dönem tefsirleri ile ilişkisinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Nitekim Kutub'un ön planda tuttuğu toplumu islâh etme temel amacı, eserindeki ulûmü'l-Kur'ân konularının hacimsel oranını büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle Kur'ân ilimlerine dair tarif ve tanımlamalara, kıssalar veya mübhem ifadelerle alakalı birçoğu isrâiliyata dayanan rivayetlere yer verilmemiştir. Hurûf-ı mukatta'a, muhkem-müteşâbih, nâsîh-mensûh gibi ilimler kapsamındaki tartışmalara girilmemiştir. Kırâatler sadece manaya katkıları ölçüsünde zikredilmiştir. Kur'an'ın üslûbu gibi onun edebî inceliklerinin öne çıkartıldığı ilimlerin üzerinde ihtimamla durulmuştur. Vahyin toplumun tamamına yönelik olmasından hareketle ayetlerin manalarının esbâbu'n-nüzûl rivayetleriyle sınırlandırılmaması, tefsirin ulûmü'l-Kur'ân perspektifinden dikkat çeken önemli hususiyetlerindedir. Esbâbu'n-nüzûl rivayetlerine kaynaklık eden klasik tefsirlerin referans olarak kullanılması, vücûh içeren lafızların anlamlandırılmasına ve müşkil âyetlerdeki yanlışların giderilmesine yönelik yorumların benzerlik taşıması, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ın klasik tefsirlerle nedenli bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Seyyid Kutub, Fî Zılâli'l-Kur'ân, Kur'an İlimleri

The Sciences of the Qur'an in the Tafsir of Fizilali'l-Qur'an

Abstract

In this study, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, which was written from a social point of view, was examined within the scope of Qur'anic sciences. It is aimed to see the density of these sciences in tafsir and to reveal their relationship with classical period tafsir with the

-
- * Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale "Fî Zılâli'l-Kur'ân ve Tefhîmü'l-Kur'ân Tefsirlerinin Kur'ân İlimleri Açısından Mukayeseli İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
- ** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, mscolluoglu@karabuk.edu.tr, ORCID:0000-0001-7189-0854.
- *** Yüksek Lisans Mezunu, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 1928227037@ogrenci.karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4626-1893.

research carried out in line with the sciences that will contribute to reflecting the perspective of the commentator. As a matter of fact, Qutb's main purpose of reforming society has greatly affected the volumetric ratio of the subjects of ulûmü'l-Qur'an in his work. In particular, descriptions and descriptions of the sciences of the Qur'an, stories or narrations, most of which are based on Israel, related to ambiguous expressions are not included. Discussions within the scope of sciences such as hurûf-ı mukatta'a, muhkem-muteşâbih, nasih-mansuh have not been entered. Recitations are mentioned only to the extent of their contribution to the meaning. Like the style of the Qur'an, the sciences in which its literary delicacies are emphasized have been carefully mentioned. Considering that the revelation is for the whole society, the fact that the meanings of the verses are not limited to the narrations of esbâbu'n-nuzûl is one of the important features of the tafsir from the perspective of ulûmü'l-Qur'an. The use of classical tafsir that is the source of esbâbu'n-nuzûl narrations as a reference, the similarity of the interpretations for the explanation of the words containing wujûh and the elimination of the mistakes in the complicated verses show that Fî Zilâli'l-Qur'an has a causal relationship with the classical tafsirs.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Sayyid Qutb, Fî Zilâl al-Qur'ân, Qur'anic Sciences

Structured Abstract

Sayyid Qutb included the sciences of the Qur'an in Fî Zilâli'l-Qur'an, which is used by the social point of view. He mentioned the narrations that affected the Mana on the subject of Asbâb-i nuzûl, generally only with the name and source of the first narrator. When there is more than one narration, the degree of reliability of the narration, its suitability to the content and the alliance of the mujtahids were effective in the preference. Adopting the idea that the verses give a message to everyone, he did not limit their meaning to narrations. This is an example of the influence of social perspective on his interpretation. He accepted the surahs that were revealed before the hijra as makki and the later ones as civilized. He considered 89 of the Qur'anic surahs to be Makki, 22 of them Madani, some of the Hajj and Shuara surahs to Makki and some of them to Madani, and the Surah Kevser to be controversial. He first resorted to narration about the time of revelation of the surahs, and then classified the surahs according to the content of the surah, its style and the opinion of the majority. He regarded it as a necessity within the power of Allah that the verses that fulfilled their purpose in the Qur'an should be abrogated by those who were more beneficial according to the new conditions. He accepted the 15-16th verses of Nisa Surah and the 12th Verses of Mujadele Surah as abrogated. He argued that the provision of a verse can also be abolished by the sunnah. He mentioned that in some verses that are considered abrogated, there are situations such as the abolition of the provision, its mitigation and narrowing of its scope. He saw the tales of the Qur'an as the life experiences of the ancients and focused on the lesson lessons he gave. He found the detailed research out of the message given by the anecdotes unwarranted. By limiting his explanations to the parts of the stories included in the Qur'an, he revealed the sensitivity of the social point of view to Israel. By giving importance to the style of the Qur'an, he dealt with this issue throughout his tafsir. He mentioned that the introductions of the surahs are compatible with their content, that the words of the verse observe the formal order, the use of repetition sentences that gather together the expressions, and that the expression, which consists of words, is immediately revived in the minds as the characteristics unique to the style of the Qur'an. His explanations on the science of mubhematu'l-Qur'an are limited because he only deals with ambiguous expressions that affect the meaning of the verse. By not using the ambiguous wording, he eliminated the ambiguity in the expressions by referring to the narrations, the Qur'an or the opinions of other scholars. Since he thought that some of the concepts of the Qur'an should be kept closed, he gave little place to garîbü'l-Qur'an in his commentary. He explained some words that were considered strange, in short terms and following the meaning of the word in its original language, in order to make

the verse understandable. His opinion on the meaning of nâzâir could not be determined since he did not make any explanation. However, he interpreted the words within the scope of wujûh in the verses, being aware of their polysemy and generally in accordance with classical sources. In the scope of Emsalü'l-Qur'an, the meaning that is wanted to be explained with parables has been emphasized. In his explanations, he emphasized that the parables are examples of the expressive style of the Qur'an that is impressive, understandable and embodies the expressions. He adopted the view that the meanings of mutashabih can only be known by Allah. The mutashabih expressions were also handled in this direction. He only interpreted "istiva" as Allah's unlimited sovereignty. He generally left these statements as they were. According to Qutb, it is emphasized that the source of the Qur'an is Allah. Because the Qur'an consists of letters known to the polytheists. However, they were incapable of bringing a similar one. He supported his opinion with the expressions that follow the letters. He believes that the i'jaz aspects of the Qur'an are unlimited and that this is its i'jaz feature. He argues that the use of different numerical expressions in the verses of tahaddi is not related to the power of man, and that it is equally impossible to bring one or more surahs similar to them. In the verses that are the subject of the science of Müşkilü'l-Qur'an, he only made explanations that eliminate the situations that may cause delusions in people. Their explanations are similar to the classical interpretations. In order to make the meaning of the verses more understandable, he gave place to the relation of the Qur'an. Some of the surahs were seen as a continuation of each other and he drew attention to the harmony of the verses of the Qur'an by establishing connections between the surah entries and the content in terms of style and meaning. The Qur'anic recitations mentioned in only two verses are mentioned in one place to support the view adopted by the commentator. He did not make any further comments regarding the certificates or the authenticity of the recitations.

GİRİŞ

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için sahâbe ve sonraki nesiller tarafından âyetlerin nüzûl sebebini, zamanını ya da birtakım kelimelerini konu edinen esbâbu'n-nüzûl, Mekkî ve Medenî veya garîbü'l-Kur'ân gibi ilimlere başvurulduğu bilinmektedir. Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet eden bu ilimlerin temeli sâhabe döneminde atılmış, sonraki asırlarda da aynı amaç doğrultusunda çeşitli ilimler ortaya çıkmıştır. Hicri II. asra kadar şifâhî olarak Kur'an tefsirinde kullanılan bu ilimler, Hicri VIII. asırdan sonra da bir bütün halinde ulûmü'l-Kur'ân adıyla kaynaklarda toplanmaya başlamıştır.¹

Ulûmü'l-Kur'ân terkîbindeki ulûm, ilim kelimesinin çoğulu olup "bir şeyi hakikati ile idrak etmek"² şeklinde tanımlanmıştır. "Kur'ân" kelimesi ise yaygın

¹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyin, 1393/1977), 120-121; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Matbaatü 'İsa fî-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, ts.), 1/30-31; Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (I-IV. Asır)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III* 3 (2002), 27; Abdulhamit Birişik, "Ulûmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/134; Bilal Deliser, "el-Burhan Fî Ulûmi'l-Kur'an'ın Kaynak Değeri", *Dini Araştırmalar* 15/41 (2012), 113; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 131; Mehmet Çiçek, "Akademik Bir Disiplin Olarak Tefsir ve Usûlü", *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 34.

² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1425/2009), "alm", 580.

görüğe göre “okumak” manasındaki “قُرْ” fiilinin mastarıdır.³ Kur’an ilimleri ile genel itibariyle Kur’an’ın anlaşılması noktasındaki hizmetleri nedeniyle müfessirler tarafından kendilerine başvurulmuş ilimler kastedilmektedir.⁴ Açıklamadan anlaşılacağı üzere geniş kapsamlı olan ulûmü’l-Kur’ân’ın sayısı konusunda da bir anlaşmaya varılamamıştır.⁵ Bu nedenle kavramın kapsamına giren ilimler noktasında bir sınırlandırmanın yapılması mümkün olmamaktadır. Ancak bu ilimler arasında çalışmada da üzerinde durulan esbâbu’n-nüzûl, Mekkî ve Medenî, nâsih-mensûh, kısasü’l-Kur’ân, üslûbü’l-Kur’ân, mübhemâtü’l-Kur’ân, garîbü’l-Kur’ân, vücûh ve nezâir, emsâlü’l-Kur’ân, muhkem ve müteşâbih, hurûf-ı mukatta’a, i’câzü’l-Kur’ân, müşkilü’l-Kur’ân, münâsebâtü’l-Kur’ân ve kırâatü’l-Kur’ân gibi ilimleri zikretmek mümkündür.

Sahâbe döneminden itibaren Kur’an’ın tefsirinde vazgeçilmez bir unsur olan Kur’an ilimleri, her dönemde hacmi değışmekle birlikte müfessirler tarafından âyetlerin tefsirinde önemli referans noktası olarak görülmüşlerdir. Çağdaş tefsirlerden *Fî Zılâli’l-Kur’ân*’ın müellifi Seyyid Kutub (öl. 1966) da bu ilimleri göz ardı etmemiş, aynı zamanda âyetlerin tefsirinde tercihini çeşitli yönlerden etkilemiştir.

Seyyid Kutub’un Hayatı

1906 yılında Mısır’ın Asyût şehrinde doğan Seyyid Kutub, edebiyat alanında eğitim gördükten sonra bir süre bu alanda eserler te’lif etmiş ancak 1939 yılından itibaren İslâm düşüncesi üzerine çalışmalar yapmaya yönelmiştir. Yaşadığı dönemde Mısır’ın da diğer İslâm coğrafyaları gibi Batı devletlerinin emperyalizmine maruz kalması toplumda İslâm’ın gerilemenin, Batı’nın ise medeniyetin kaynağı olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Buna karşılık Batı’yı müslüman toplumlarda medeniyetin değil de fesadın yayıcısı olarak gören âlimler ortaya çıkarak eserleri ile fikri mücadele verme yoluna gitmişlerdir. Seyyid Kutub da eserleri ile İslâm toplumunun sahip olması gereken özellikleri sık sık dile getirmiş ve toplumun bu özellikleri kazanarak yeniden ilerlemesini hedeflemiştir. Ancak Kutub’un fikir ve yazılarının yöneticiler tarafından hoş karşılanmaması ve emperyalist oluşumlara karşı Hasan el-Bennâ (öl. 1949) tarafından Mısır’da kurulan İhvân-ı Müslimîn

³ Ebu’l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1300/1884), “kre”, 1/128; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/14; Sâlih, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 19-20; Mennâ’ el-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 14; Abdurrahman Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 15.

⁴ Mesut Okumuş, “Ulûmu’l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri)”, *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 314.

⁵ Zerkeşî İbnü’l-Arabî’nin bu ilimlerin sayısının Kur’an’ın harfleri kadar olduğuna dair sözlerini nakletmekle birlikte, kendisi *el-Burhân*’da 47 Kur’an ilminden bahsetmiştir. Süyûtî ise Zerkeşî’nin eserinde yer verdiği ilimlere ek olarak tıbbî, cedel, geometri gibi aklî ilimleri de Kur’an ilimlerinin kapsamına dâhil etmiştir. (Bedridîn Muhammed bin Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmu’l-Kur’ân*, thk. Ebû Fazl ed-Dimyâtî (Mısır: Dâru’l-Hadîs, 1422/2006), 24; Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâletu Nâşirûn, 1424/2008), 266-268).

teşkilatına⁶ üye olması, birçok kez hapis cezasına çarptırılmasına sebep olmuştur. Nitekim *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ın bir kısmını hapiste bulunduğu sürede yazan müfessir, vefatından 6 yıl önce 1960 yılında tefsirini tamamlamıştır. Kutub'un vefatı yine *Me'âlim fi't-Tarîk* isimli eseri sebep gösterilerek 1966 yılında verilen idam cezasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilmiştir.⁷ Müfessirin bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle, tefsirini yazarken Kur'an'ın insanlar için bir hayat rehberi oluşunu ön plana alan ve toplumun sorunlarına yine Kur'an'dan çözüm bulma temeline dayanan içtimaî bir bakış açısını kullandığı söylenebilir.

Çağdaş dönemde ortaya çıkan içtimaî tefsir ilk olarak Muhammed Abduh'un (öl. 1905) derslerinde Kur'an'ı tefsir ederken kullanılan yeni bir bakış açısı olarak ortaya çıkmıştır. Sonraları birçok müfessir tarafından başvurulan bu tefsir türünde, gerilemiş İslâm toplumunun Kur'an ışığında ilerlemesi amaçlanarak âyetler tefsir edilmiştir. Klasik tefsirlerde olduğu gibi rivayet, dirayet ve işarî tefsir yöntemlerine de yer verilmekle birlikte, onlardan farklı olarak derin ilmi tartışmalara girmeden, âyetlerin topluma verdiği mesaj üzerinde durulmuştur. Kur'an'ın edebî inceliklerini ön planda tutan bakış açısı, içtimaî-edebî tefsir olarak da isimlendirilmiştir. İçtimaî tefsiri benimseyen müfessirlerin tefsirleri genel itibariyle mevzû, isrâilî rivayetlerden ve mezhebî görüşlerden arınık olmaları, yine müphem konularda nasların verdiği bilgilerden fazlasını ortaya koyma çabasında olmamaları nedeniyle övülmekle birlikte bazı yönlerden eleştiriye maruz kalmışlardır. Bunlar arasında müfessirlerin çatışma durumunda nakle karşı akli tercih etmeleri, lafza aykırı aşırı tevellere gitmeleri, yeterli delil olmadığı halde hakikî anlamı terkedip mecâza başvurmaları, *Sahîhayn*'da yer alan bazı hadisleri zayıf veya mevzû olarak nitelendirmeleri ve Ehl-i Sünnet tarafından amel edilmesi gerekli görülen âhâd haberleri Kur'an tefsirinde kabul etmemeleri söylenebilir. Ancak bu bakış açısıyla kaleme alınan her tefsirde tenkît edilen bu özelliklerin tamamı belirgin olarak gözlemlenmemektedir.⁸

⁶ Hasan el-Benna, *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, çev. H. Hüseyin Yılmaz (İstanbul: Özgü Yayınları, 2016), 25-29.

⁷ H. Kâmil Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980), 65, 67, 93, 101-105; Seyyid Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, çev. Ömer Bezirci (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989), 18-19; Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-mîlâd ile'l-istîshâd* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 15; H. Bekir Karlığa, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/50; İbrahim Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 27, 29; Abdullah el-Habbâs, *Seyyid Kutub el-edîbu'n-nâkid* (Cezair: Dâru's-Şihâb, ts.), 79.

⁸ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, 318; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/467-495; Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/289; Fethi Ahmet Polat, "Dirayet Ağırlıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 216/217; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 350/359; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 235-240.

Bu çalışmada çağdaş dönemde telif edilen tefsir eserleri arasında içtimaî tefsir diye ma'ruf *Fî Zılâli'l-Kur'ân* tefsiri, Kur'an ilimleri kapsamında incelenmiştir. Ulûmü'l-Kur'ân'ın sayı bakımından fazla olması nedeniyle özellikle müfessirin bakış açısının ortaya çıkartılmasına katkı sağlayacak ve usûl kitaplarında yer alan başlıca ilimler doğrultusunda bir araştırma yapılmıştır. Kur'an ilimlerinin kapsamında yer alan örnek ayetler bağlamında müfessirin görüşleri ele alınmıştır. Bu çerçevede Kutub'un yaşadığı dönemin etkisiyle tefsirinde hâkim içtimaî bakış açısının, söz konusu ilimlerin tefsirdeki yoğunluğuna etkisinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu sayede içtimaî bakış açısının Kur'an'ın tefsirinin olmazsa olmazı şeklinde nitelendirilebilecek ulûmü'l-Kur'ân'ın varlığına etkisinin, bir çağdaş tefsir olarak *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ın klasik olarak kabul edilen tefsirlerle arasındaki ilişkinin ve müfessirin yaşadığı coğrafyanın Kur'an'ı anlamlandırmasına etkisinin görülmesine olanak sağlanacaktır. Bu kapsamda müstakil herhangi bir çalışmanın yapılmaması sebebiyle böyle bir araştırmanın literatüre bir nebze de olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

***Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da Kur'an İlimlerinin İstihdamı**

Tefsir ilminde tartışmasız bir yeri olan Kur'an ilimleri, her tefsir eserinde olduğu gibi içtimaî bakış açısıyla kaleme alınan *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da da âyetler açıklanırken kendilerine başvuru referans noktalarından olmuşlardır. Fakat tefsir ve usûl kaynaklarında bu ilimlerin sayıları hakkında uzlaşma olmadığı için varlıkları birbirinden farklılık göstermiştir. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da da referans yoğunluğu değişmekle birlikte özellikle *el-Burhân* ve *el-İtkân* gibi başlıca usûl kitaplarında zikredilen ulûmü'l-Kur'ân'dan faydalanılmıştır. Ancak burada çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak, müfessirin Kur'an ilimlerine dair genel kanaatinin tespitini sağlayacak, literatürde öne çıkan ilimlere yer verilmiştir.

1. Esbâbu'n-Nüzûl

Müfessirler tarafından Kur'an'ın tefsirinde çokça başvuru ilimlerden olan esbâbu'n-nüzûl çoğulu esbâb olan sebep ve nüzûl kelimelerinden oluşmaktadır. Sebep sözlükte "ip, organ, vesile, kendisiyle istenilen şeye ulaşılan yol"⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Yaygın kullanılan anlamın aksine buradaki sebepten nüzûlü zorlayan, olmazsa olmaz bir anlam çıkartılmamalıdır. Eğer sebep ile sonuç arasındaki zorunlu bir ilişki burada da düşünülürse âyetlerin bir sebebe bağlanmadan indirilmeyeceği anlamı çıkmaktadır. Ancak esbâbu'n-nüzûl konusunda yazılmış meşhur eserler incelendiğinde birçok âyetin bir sebebe bağlanmadan indirildiği görülmektedir.¹⁰ Bu nedenle 'sebepten âyetlerin yalnızca indirileceği

⁹ Halîl bin Ahmed el-Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/2003), "sbb", 2/207; Isfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, "sbb", 391; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "sbb", 1/458.

¹⁰ İmam Ebû Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1991), 12-568; Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1418/2002), 11-314.

zamana etkisi olan olay, durum veya soru anlaşılmalıdır.¹¹ Nüzûl kelimesi de sözlükte “yukarıdan aşağıya inmek, yüksekten düşmek”¹² şeklinde tanımlanmıştır. Esbâbu'n-nüzûl ise “Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vukû bularak bir veya birkaç âyetin inmesine vesile olan olay durum veya soru”¹³ şeklinde tanımlanabilir. İnişi hakkındaki rivayetler bilinmeden Kur'an'ın tefsirinin doğru bir şekilde yapılamayacağını ifade edildiği bu ilmin, âyetlerin Allah'ın muradına uygun anlaşılmasını ve umûmî ifadelerin yer aldığı bazı âyetlerin tahsis edilmesini sağlaması gibi önemli faydaları bulunmaktadır.¹⁴

Seyyid Kutub, âyetleri tefsir ederken esbâbu'n-nüzûle dair nakledilen rivayetleri göz ardı etmeyerek kimi zaman kaynaklı ve senetli olarak¹⁵ bazen de yalnızca rivayetin metin kısmına¹⁶ tefsirinde yer vermiştir. Bu rivayetleri genelde Taberî, İbn Kesîr gibi meşhur klasik tefsirlerden aktarmakla birlikte *Kütüb-i Sitte*'den de faydalanmıştır.¹⁷ Müfessirin kaynağını vermeden naklettiği birçok rivayet de bulunmaktadır.¹⁸ Bu rivayetlerden tefsirinde yararlanırken âyet hakkında nakledilen bütün rivayetleri vermek gibi bir gayretin içerisinde olmamış genelde âyetin daha anlaşılır olmasını sağlamak gibi bir maksat gözetmiştir. Bu doğrultuda bazı âyetlerin tefsirinde “bu âyetin esbâbu'n-nüzûlüne dair bazı rivayetler var” demekle yetindiği ancak rivayeti zikretmediği görülmektedir.¹⁹

Müfessir bir âyet hakkında birden fazla esbâbu'n-nüzûl rivayeti bulunduğunda kimi zaman çeşitli gerekçeler sunarak rivayetlerden birini tercih etmiştir.²⁰ Mesela müfessir Bakara sûresi 114-115. âyetlerin,²¹ kıblenin değişiminden sonra Yahudilerin müslümanları Kâbe'ye yönelmekten alıkoymaya çalışma girişimleri

¹¹ Ali Rıza Gül, “Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü”, *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004), 194.

¹² Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “nzi”, 4/213; İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “nzi”, 799; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “nzi”, 11/657.

¹³ Muhsin Demirci, “Esbâbü Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

¹⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

¹⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 1/313, 327, 493; 2/285, 363-364, 367, 445, 481; 3/378-379; 4/292, 515; 5/34-35, 79, 333-334, 343, 351, 385-387, 389-390, 415; 7/361; 8/144, 326-327, 333, 345; 9/319-321, 565, 575.

¹⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/197; 3/42; 5/412.

¹⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/197, 313, 327, 493; 2/267, 285, 445, 481; 3/379; 5/34-35, 79, 334, 343, 347, 351; 7/361; 8/144, 326-327, 345; 9/319-320, 565; 10/257.

¹⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/364, 481; 3/42, 451; 4/292, 515; 5/333, 343, 412; 8/326, 333; 9/321; 10/241, 501.

¹⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/355; 9/325.

²⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/161-162; 3/451-453; 4/515-516; 5/389-390, 412-416.

²¹ “Allah'ın meşhurlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhirette de onlar için büyük azap vardır.” *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Bakara 2/114; “Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgidir.” el-Bakara 2/115.

üzerine nâzil olduklarını söylemektedir. Bununla birlikte daha birçok farklı rivayetin de bulunduğunu belirten Kutub, bu rivayetleri nakletmemiş ancak akla en uygununun, tercih ettiği rivayet olduğunu ifade etmiştir. Tercihinin sebebini ise rivayetin “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah sınırsızdır, çok bilgilidir.”²² şeklindeki 115. âyetin muhtevasına uygun düştüğünü, müslümanların öncesinde Beytül-Mukaddes’e yönelerek namaz kıldığını, kıblenin Kâbe olması üzerine Yahudilerin önceki namazlarının geçersiz olduğu gibi asılsız iddialar ile müslümanların aklını karıştırmaya çalıştıklarını, bu nedenle “Doğu da Allah’ındır batı da...” denilerek onlara cevap verildiğini belirtmiştir.²³ Görüldüğü üzere müfessir bazı delillere dayanarak rivayetler arasında bir tercihte bulunmaktadır. Bu deliller arasında örnekte olduğu gibi rivayetin âyetin muhtevasına uygun düşüp düşmemesi, tercih edilen rivayetin daha güvenilir oluşu²⁴ ve müfessirlerin görüş birliği içerisinde olması²⁵ gibi hususlar sayılabilir.

Âyetlerin nüzûl sebebine dair birden fazla rivayet bulunduğu takdirde diğer bir tavır ise bu rivayetler hakkında herhangi bir yorumda bulunmayarak yalnızca rivayetlerin âyetin manasını daha anlaşılır kılma konusundaki katkısı üzerinde durmaktır.²⁶ Mesela Nisâ sûresi 43. âyetin esbâbu’n-nüzûlü hakkında iki rivayet nakleden müfessir, bu rivayetlerin senedinde bulunan güvenilir rivayetlerin adlarını zikrettikten sonra herhangi bir tercihte bulunmamıştır. “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın...”²⁷ şeklindeki âyetin ilk rivayete göre, ensâr ve muhacirden kimselerin içinde bulunduğu bir yemek davetinde orada bulunanların sarhoş olup övünmeye başlaması ve yine sarhoş olan bir kimsenin de elindeki kemik parçası ile Sa’d b. Muâz’ı yaralaması üzerine nâzil olduğu ifade edilmektedir. Hz. Ali’den nakledilen diğer rivayette ise yine bir yemek davetinde sarhoş olan bir kişinin namaza durduktan sonra Kâfirûn sûresini yanlış okuması üzere âyetin indirildiğinden bahsedilmektedir. Kutub bu rivayetlerin toplumda içkinin ne derece yaygın olduğunu göstermek için yeterli olduğunu söylemek dışında başka herhangi bir yorumda bulunmamıştır.²⁸

Seyyid Kutub’un tefsirinde âyetlerin esbâbu’n-nüzûlüne dair rivayetlere sıkça rastlanılmakla birlikte müfessirin âyetlerin mana ve kapsamının bu rivayetler ile sınırlandırılmayacağı konusu üzerine çokça eğildiği görülmektedir. Müfessir açıklamalarını yaparken âyetin falanca olay, kişi veya kişiler hakkında indiğini ancak âyetin yalnızca bunlara hitap etmediğini, herkesin bu âyetten alacak bir payı olduğunu sıkça vurgulamıştır.²⁹ Kutub’un tefsirindeki belirgin bu özelliğin, onun

²² el-Bakara 2/115.

²³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1/161-162.

²⁴ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 3/451-453.

²⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 5/385-387.

²⁶ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 2/481; 5/34-35, 333-335; 6/572-573; 9/319-321.

²⁷ en-Nisâ 4/43.

²⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 2/481.

²⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1/161, 326-327; 2/286; 5/355; 8/328; 9/322-325; 10/31, 241.

tefsirini kaleme alma gayesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü müfessir bozulmuş olarak gördüğü toplumu yalnızca hayat rehberi Kur'an'ın düzeltilebileceğini düşünmektedir. Bu nedenle onun her âyetini topluma verdiği mesaj üzerinde durarak yani içtimaî bir pencereden tefsir etmiştir. Müfessirin bu bakış açısı esbâbu'n-nüzûl rivayetlerinin Kur'an tefsirindeki kullanımını da etkilemiştir.

2. Mekkî ve Medenî

Kur'an'ın toplu halde Hz. Peygamber'e indirilmemesi sûre ve âyetlerin farklı zaman dilimlerinde nüzûlünü gerektirmiştir. Bu doğrultuda nübüvvetin Mekke ve Medîne dönemine ithafen sûreler Mekkî ve Medenî şeklinde farklı isimler almışlardır. Müfessirler tarafından bu isimlendirme âyetlerin indirildiği zamanı, mekânı veya âyetteki hitap edilen kitleyi kriter olarak üç farklı şekilde yapılmıştır. En çok rağbet gören³⁰ zaman kriterine göre yapılan sınıflandırma olup, hicretten önce nâzil olan âyetler Mekkî, hicret sonrası nâzil olan âyetler de Medenî olarak isimlendirilmiştir.³¹ Diğer iki kriterde ise mekân olarak Mekke ve Medîne dışında nâzil olan âyetlerin isimlendirilemeyeşi veya her âyette Mekke halkına mı yoksa Medîne halkına mı olduğu anlaşılacak bir hitabın yer almayışı, onların herkes tarafından benimsenmeyip birtakım eleştirilere maruz kalmalarına sebep olmuştur.³²

Seyyid Kutub'un tefsiri incelendiğinde, genel kanaate uygun olarak hicret öncesi nâzil olan sûreleri Mekkî, hicret sonrası nâzil olanları ise Medenî sûreler olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre Mekkî sûrelerde dinin inanç sistemini ele alan, şirkin her türünden sakındıran, kıssalar ile muhataba ders veren, dehşetli kıyamet görüntülerini betimleyen, elde edilecek nimet ve azaptan bahseden, Hz. Peygamber'i ve mü'minleri teskin eden aynı zamanda hurûf-ı mukataanın bulunduğu üslûbu etkileyici âyetler yer almaktadır.³³ Medenî sûreler ise cihad ve kısası emreden, zaferi müjdeleyen, Ehl-i kitabın küfür ve ayrılıklarına değinen, münafıklardan bahseden, mü'minleri mal ve evlat imtihanında uyaran, infâkı teşvik etmek gibi toplumun hayat düzenine dair yönlendirmelerde bulunan ve hicret sonrası meydana gelen birtakım olayları ele alan âyetlerden oluşmaktadır.³⁴

Müfessir, sûreler hakkında nakledilen rivayetler başta olmak üzere sûrenin muhteva ve üslûbunda yer alan bazı özellikleri de göz önünde bulundurarak sûreleri Mekkî veya Medenî olarak sınıflandırmıştır. Buna göre Kutub, Kur'an'da yer alan 89

³⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/194.

³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 122; Süyûtî, *el-İtkân*, 32; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/193; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, 276.

³² Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/193-195.

³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/435-443; 5/447; 7/515; 8/7, 489; 9/443; 10/296, 538.

³⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/8; 7/317; 8/265; 9/195; 10/528.

sûrenin Mekkî, 22 sûrenin Medenî,³⁵ 2 sûrenin bir kısmını Mekkî bir kısmını Medenî,³⁶ kalan 1 sûrenin ise ihtilafı³⁷ olduğunu söylemiştir.

Kutub'un sûreler hakkında birden fazla rivayet bulunduğu zaman sûreyi muhtevası ve üslûbu yönünden tahlil ederek bir tercihte bulunduğu görülmektedir.³⁸ Mesela Kutub, Ankebût sûresinin ilk 11 âyetinin Medine'de indiğinden bahseden rivayete karşı, sûrenin bütünüyle Mekke'de indiğini söyleyen rivayeti birtakım gerekçeler nedeniyle tercih etmiştir. Müfessir ilk olarak anne babaya iyi davranılması tavsiye edilmekle birlikte Allah'a şirk koşmak konusunda onlara uyulmaması gerektiğinden bahseden sûrenin 8. âyetinin³⁹ Mekke'de müslüman olan Sa'd. b. Ebû Vakkâs ve eğer eski dinine dönmezse yiyip içmeyeceğini söyleyen annesi hakkında nâzil olduğunun herkes tarafından kabul edildiğini belirterek, ilgili âyetin ilk 11 âyet içerisinde yer alması nedeniyle bütün sûreyi Mekkî kabul etmektedir.⁴⁰ Müfessir sûrenin 6. âyetinde⁴¹ bahsedilen cihadın Medenî âyetlerde olduğu gibi savaş manasında bir cihad olmadığı, müşriklerin dinden döndürme faaliyetine karşı nefsin mücadelesi olduğunu söylemektedir.⁴² Yine 10-11. âyetlerde⁴³ ise münafıklar ile kolaylık zamanında Allah'a iman ettiğini söyleyen, bir işkence halinde ise Allah'ın azabının gördükleri acıdan daha fazla olamayacağını bu nedenle imanlarında ısrar etmenin bir anlamı olmayacağını düşünen kimselerin kastedildiğini belirtmiştir.⁴⁴

Müfessir çoğunlukla sûrelerin indirildiği dönemi söyledikten sonra herhangi bir rivayet zikretmemekte ancak sûrenin muhtevasının aynı dönemde inen sûrelerle ortaklığından bahsederek sûrenin Mekkî veya Medenî olduğuna dair sözünü desteklemektedir.⁴⁵ Mesela müfessir herhangi bir rivayet zikretmeden Hac sûresinin

³⁵ Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saf, Cum'a, Münâfikûn, Tegâbun, Talâk, Tahrîm, Beyyine.

³⁶ Hac, Şuarâ.

³⁷ Kevser.

³⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/7, 195-196; 8/136.

³⁹ "Biz insana ana babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa onlara uyma! Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım." el-Ankebût 29/8.

⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/136, 144.

⁴¹ "Her kim iyilik için elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur; çünkü Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur." el-Ankebût 29/6.

⁴² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/136, 142-143.

⁴³ "İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, "Allah'a inanıyoruz" derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Ama rabbinden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere), "Aslında biz hep sizinle olduk" derler. Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir?" el-Ankebût 29/10; "Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir." el-Ankebût 29/11.

⁴⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/145-146.

⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/229; 5/447; 6/391, 453, 507; 7/516; 8/265, 523, 562; 9/229, 609-610.

bir kısmının Mekke'de bir kısmının Medine'de indiğini ifade etmektedir. Sûrenin konularından bunun açıkça anlaşıldığını belirten Kutub, 38-41. âyetlerde⁴⁶ savaşa izin verilmesinden yine 60. âyette⁴⁷ de müminlerin kısas ile yetkilendirilmesinden bu âyetlerin kesin olarak Medine'de nâzil olduğunun anlaşıldığını söylemektedir. Yine diğer birtakım âyetlerde de Mekkî sûrelerde ele alınan tevhid, şirki inkâr ve kıyamet gibi konuların ele alınması müfessirin sûrenin her iki dönemde de inen âyetleri içerdiği şeklindeki ifadesini destekler niteliktedir.⁴⁸

Seyyid Kutub sûrenin indirildiği dönem hakkında karar verirken rivayetler arasında kaldığında genellikle sûrenin muhtevası doğrultusunda karar vermekle birlikte çoğunluğun görüşünü de göz ardı etmemiştir. Mesela Kutub, Tegâbün sûresinin genelinde işlenen konuların ve kullanılan üslûbun Mekkî sûreleri andırıldığını ancak baskın olan görüş nedeniyle sûrenin Medine'de indiğini ifade eden rivayeti tercih ettiğini söylemiştir.⁴⁹

3. Nâsîh- Mensûh

Sözlükte “bir şeyi ondan sonra gelen bir şeyle gidermek, yok etmek, değiştirmek, silmek ve kopyalamak”⁵⁰ gibi anlamlara gelen nesh, Kur'an'da “yürürlükten kaldırmak, nüsha, iptal etmek ve kaydetmek”⁵¹ gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Terim olarak ise nesh, zaman bakımından daha önce gelen bir âyetin, sonra gelen şerî bir âyet ile kaldırılması şeklinde tanımlanabilir.⁵² Nâsîh kavramı ile nesh eden âyet, mensûh ile de hükmü iptal edilen âyet kastedilmektedir.⁵³ Nesh konusu tefsir ilminde tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Neshin önceki şeriatlerin iptali ile birlikte Kur'an'ın birtakım âyetleri arasında da var olduğu görüşüne karşılık, neshin sadece Kur'an'ın önceki şeriatleri iptal etmesi şeklinde gerçekleştiğini savunan müfessirler bulunmaktadır. İlk görüşe göre “Biz bir âyetin

⁴⁶ “Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.” el-Hac 22/38; “Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaşa izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir.” el-Hac 22/39; “Onlar sırf “Rabbimiz Allah'tır” dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir.” el-Hac 22/40; “Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.” el-Hac 22/41.

⁴⁷ “Böyledir; her kim kendisine yapılanı misliyle karşılık verir, üstelik haksız bir saldırıya da uğramış olursa Allah ona mutlaka yardım eder. Allah çok bağışlayıcı, çok yarlıgayıcıdır.” el-Hac 22/60.

⁴⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/317.

⁴⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/20-21.

⁵⁰ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1395/1979), “nh”, 1/433; İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “nsh”, 801.

⁵¹ el-Bakara 2/106; el-A'râf 7/154; el-Hac 22/52; el-Câsiye 45/29.

⁵² İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “nsh”, 801; Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/176.

⁵³ Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/180; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 292.

hükümünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz..."⁵⁴ gibi âyetler⁵⁵ Kur'an'ın kendi içerisinde neshin var olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak ikinci görüşü benimseyen müfessirlere göre bu âyetler, Kur'an ile önceki kitapların hükmünün kaldırıldığından bahsetmektedir.⁵⁶ Ebû Müslim el-İsfahânî (öl. 322/934) tarafından da benimsenen bu görüşe ek olarak o, neshe konu olan âyetlerde aslında bir tahsisin yani tamamen âyetin hükmünü kaldırılmasının değil de bir kısmının sınırlandırılmasının söz konusu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Son dönemde de bu iki görüş dışında, Kur'an'da neshe konu olan âyetlerde (kesin bir düzenleme getirme amacı taşıyan âyetler dışında) birinin diğerinin hükmünü tamamen kaldırdığını düşünmektense, her âyetin indirildiği ortamın şartları gerçekleştiği vakit kullanılmak üzere yürürlükte kalması gerektiğini düşünmenin daha doğru olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸

Seyyid Kutub Kur'an'da neshin varlığını kabul eden âlimler arasında yer almaktadır. Müfessir bir âyetin amacını gerçekleştirdikten sonra yeni şartlara uygun başka bir âyetle nesh edilmesinin doğal bir durum olduğunu ifade ederek mensûh âyetleri insanın iyileşene kadar faydalandığı ilaçlara benzetmektedir. Müfessir bu durumu Allah'ın mutlak kudreti dâhilinde görmekte, sosyal hayattaki değişimlerde verilecek yeni hükmün müslüman topluma olan faydasının daha fazla olması nedeniyle Kur'an'ın hüküm belirten âyetlerini veya peygamberlerin somut mucizeleri gibi âyetleri yürürlükten kaldırıp unutturmasının Allah için olağandışı bir durum olmadığını ifade etmektedir. Yalnızca Kur'an âyetleri kapsamındaki bir neshten bahsetmeyen müfessir bazı âyetlerde, Kur'an'ın *Tevrat* ve *İncil*'deki hükümleri değiştirmesinden de söz edildiğini belirtmiştir.⁵⁹

Fî Zilâli'l-Kur'ân incelendiğinde iki yer dışında mensûh olarak değerlendirilen başka herhangi bir âyete rastlanmamıştır. Bu âyetlerden ilki Hz. Peygamber ile özel bir görüşme yapmak isteyenlerin görüşmeden önce sadaka vermesini emreden Mücâdele sûresi 12. âyettir.⁶⁰ Müfessir bu âyetin hükmünün kendisinden elde edilmek istenen amacı gerçekleştirdikten sonra artık mü'minlere de zor gelmesi

⁵⁴ el-Bakara 2/106.

⁵⁵ er-Ra'd 13/39; en-Nahl 16/101.

⁵⁶ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu Kur'ân- Kerîm'in Tercüme ve Tefsîri* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1980), LXXXVI-LXXXVIII; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 289-291; Ahmet Öz, "Kur'ân'ın Dahili Bağlımlarını Gösteren Kavramlar", *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayınları, 2020), 202-207.

⁵⁷ Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 262; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 290; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mücemu't-târîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî (Kahire: Dâru'l-Fazîlet, ts.), "thsys", 48.

⁵⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/179-180.

⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/155-156; 6/368-370, 571-572.

⁶⁰ "Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir." el-Mücâdele 58/12.

nedeniyle bir sonraki âyetin⁶¹ hükmü ile nesh edildiğini söylemiştir.⁶² Diğer mensûh âyetler ise zinâ suçu işleyen kadının Allah başka bir yol gösterene kadar ev hapsi ile cezalandırılmasını emreden Nisâ sûresinin 15. âyeti⁶³ ile Kutub'a göre iki erkek arasında doğal olmayan bir ilişki nedeniyle eziyetli ceza verilmesinden bahseden sûrenin 16. âyetidir.⁶⁴ Müfessir her iki âyetin de zina işleyen erkek ve kadına yüz sopa vurulmasını emreden Nûr sûresi 2. âyeti⁶⁵ ve Hz. Peygamber'in zinâ işleyen evli erkek ve kadının recmedilmesini söylediği hadisi⁶⁶ ile nesh edildiğini söylemiştir. Ona göre sûrenin 15. âyetinde *"Yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar..."*⁶⁷ şeklinde bir ibarenin yer alması da bu cezanın geçici olduğuna dair bir işarettir. Burada görüldüğü üzere Kutub sünnetin de Kur'an'ın bir hükmünü nesh edebileceği kanaatindedir.⁶⁸

Kimi zaman müfessir, neshe konu olan birtakım âyetlerde bu kabulün aksine hükmün hafifletilmesi ve verilen ruhsatın bazı kimselerden kaldırılması gibi çeşitli durumların mevcut olduğunu ifade etmiştir. Mesela Müzzemmil sûresi 1-4. âyetler⁶⁹ ile Hz. Peygamber'e gecenin yarıya yakınını ibadet ile geçirmesi emredilmiştir. Hz. Peygamber ile birlikte bazı mü'minler de bu ibadeti benimseyerek devam ettirmişlerdir. Müfessire göre bir yıl sonra nâzil olan sûrenin 20. âyeti ile de *"Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz."*⁷⁰ buyurularak gece ibadetinin hükmü

⁶¹ "Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (ya veremezsek diye) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapamadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır." el-Mücâdele 58/13.

⁶² Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 9/577.

⁶³ "Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun." en-Nisâ 4/15.

⁶⁴ "İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir." en-Nisâ 4/16.

⁶⁵ "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inaniyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygunuza yenilmeyin. Mü'minlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun." en-Nûr 24/2.

⁶⁶ "Yahya b. Yahya et-Temîmî Huşeym'den, o da Mansûr'dan, o da Hasan'dan, o da Hittân b. Abdullah er-Rakâşî'den, o da Abdullah b. Sâmit'den rivayet ettiği üzere Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: Dinleyin beni. Allah zina suçu işleyen kadınlar hakkında başka bir yol gösterdi. Bekar erkek ile bekar kadın arasında işlenen zina suçunun cezası yüz değneklik dayak ile bir yıl sürgündür. Evli erkek ile evli kadın arasında işlenen zinanın cezası ise yüz değneklik dayak ile recm (taşa tutularak öldürülmek) dir." İmam Hafız Ebî Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîh-i Müslim (Müsnedü's-Sahîh el-muhtasar mine's-süneni bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillah)* (Riyad: Dâru Taybetü, 1422/2006), "Hudûd", 1690.

⁶⁷ en-Nisâ 4/15.

⁶⁸ Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 2/377-379.

⁶⁹ "Ey örtüsüne bürünen!" el-Müzzemmil 73/1; "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısından sonra; bu süreyi biraz azalt ya da ona ekleme yap; Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku." el-Müzzemmil 73/2-4.

⁷⁰ el-Müzzemmil 73/20.

hafifletilmiştir.⁷¹ Yine oruç emri geldikten sonra bazı kimselerin zorlanması nedeniyle Bakara sûresinin 184. âyeti⁷² ile hasta veya yolcu olmadığı halde oruç tutmakta zorlanan kimselere fidye verme ruhsatı tanınmıştır. Kutub verilen bu ruhsatın hükmünün “Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar”⁷³ şeklindeki sûrenin 185. âyetiyle nesh edilmediğini düşünmektedir. Ona göre burada, verilen bir ruhsatın kapsamının daraltılması yani hükmün yalnızca yolcu ve hasta olan kimseler için geçerli olması söz konusudur.⁷⁴

4. Kısasü'l-Kur'ân

Kur'an'ın birçok sûresinde geçmiş millet veya peygamberlere hatta önemli birtakım kimselere dair olaylar anlatılmaktadır. Muhatabın geçmişten ibret alması için anlatılan bu tarihi olaylara kıssa adı verilmiştir. Kıssa sözlükte, “izi takip etmek, (tırnak vb.) kesmek, haber”⁷⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise “geçmiş ümmetler ve peygamberlerin haberleriyle yaşanmış olayların, çarpıcı bir üslûp ile düşünüp ibret alınması maksadıyla Kur'ân'ı Kerîm'de anlatılmasıdır.”⁷⁶ şeklinde tanımlanan kavram, doğru ve yaşanmış olayları içermesi sebebiyle hikayeden ayrılmıştır.⁷⁷ Kur'an kıssaları farklı sûrelerde parça parça (Yûsuf kıssası hariç), olayın ayrıntısına girmeden, gerekli görüldüğü ölçüde ve farklı yönleri ile birçok kez tekrar edilerek anlatılmışlardır.⁷⁸ Kur'an'ın büyük bir bölümünü oluşturduğu ifade edilen kıssalar⁷⁹ müfessirler tarafından önem verilen konulardan olmuştur.

Seyyid Kutub tefsirinde Kur'an kıssalarını çeşitli yönlerden ele almaktadır. Bunlardan ilki geçmiş milletlere ait kıssaların Kur'an'da yer almasında ne gibi amaçların bulunduğu. Müfessir kıssalar ile geçmiş milletlerin hayat tecrübelerinden ibret alınmasının ve gayb haberleri olması nedeniyle Hz. Muhammed'in peygamberliğinin kanıtlanmasının amaçlandığını düşünmektedir.⁸⁰ Yine kıssaların Kur'an'ın bütününe serpiştirilmiş halde olmalarının yanında bu özelliği barındırmayan tek kıssa olan Yûsuf kıssası da müfessirin dikkatini

⁷¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/247-248, 254-256.

⁷² “...İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için hayırlıdır.” el-Bakara 2/184.

⁷³ el-Bakara 2/185.

⁷⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/267-269.

⁷⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, “kss”, 1/1051; Isfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “kss”, 671; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “kss” 7/73.

⁷⁶ Orhan İyibilgin, “Kur'ân'ın Harici Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 223.

⁷⁷ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/498; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 266.

⁷⁸ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 269; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 216; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 410; İyibilgin, “Kur'ân'ın Harici Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 224-226.

⁷⁹ Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 409.

⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/417-418; 2/80-81.

celbetmiştir. Kutub diğer kıssaların aksine Hz. Yûsuf'un hayatının bir bütün halinde verilmesini kıssanın yapısına bu durumun daha uygun düşmesi, kıssada anlatılan rüyanın aşamalı olarak gerçekleştiğinin gözler önüne serilmesiyle amaçlanan ibret dersinin verilmesi ve sanatsal uyumun sağlanması gibi sebepleri sıralayarak açıklamaktadır.⁸¹

Sonraki dönemlerde kıssaların tarihi verilerle uyuşma zorunluluğu bulunmayan hikâyeler olabileceği yani Kur'an'ın bu olayları aktarırken o dönemin cahiliye toplumunda ve Ehl-i kitap kaynaklarında anlatıldığı şekliyle ele almaya özen gösterdiği, zaten kıssalar ile amaçlanan tarihin bilgisini vermek olmayıp yalnızca ibret dersi olduğu gibi iddialar ortaya atılmıştır.⁸² Ancak Kutub'un kıssaları önceki millet ve peygamberlerin başından geçen olaylara dair birer tecrübe aktarımı olarak görmesinden,⁸³ yine Hz. Peygamberin olayları görmediği halde Allah'ın vahyi ile görmüş gibi anlatmasını onun nübüvvetine bir delil saymasından ve Ehl-i kitabın anlattığı kıssaların Kur'an kıssaları ile uyuşmayan yönlerine değinmesinden⁸⁴ iddia edilen görüşlerin tersi bir düşünce benimsediği anlaşılmaktadır.

Müfesssir genel itibariyle kıssaların topluma verdiği mesajlar üzerinde durmuş, olay örgüsünün anlatılmayarak gizli bırakılan bölümlerini kaynaklardan araştırmak gibi bir gaye içerisinde olmamıştır. Kutub bu tür ayrıntıların Kur'an'da yer almayışını, zaten muhataplar tarafından bilinen bir olayın hatırlatılması ve yalnızca amaçlanan ibret dersine hizmet edecek bölümlere sûrelerde yer verilmesi gibi sebepler zikrederek açıklamıştır. Ona göre, kıssalarda müphem bırakılan yerlere dair yapılacak bir araştırma, genellikle bilgilerin Yahudi masallarına dayanması ve kıssaların amacına yönelik olmaması nedeniyle yersiz bir çabalamadır.⁸⁵

5. Üslûbü'l-Kur'ân

Sözlükte “yol, yön, mezhep, söz söylerken takip edilen stil”⁸⁶ gibi manalara gelen üslûp kavramı, konuşmacıyı diğerlerinden ayıran söz söyleme yöntemi olarak tanımlanabilir. Tanımlardan hareketle üslûbü'l-Kur'ân kavramıyla, Kur'an'ın muhataplarına seslenirken kullandığı özgün söz söyleme biçimleri kastedilmektedir.⁸⁷ İndirildiği dönemdeki muhatap kitlenin hayranlığına mazhâr olan Kur'an üslûbu,⁸⁸ barındırdığı bazı özellikleriyle de ilâhi bir kaynaktan oluşunu

⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/199, 329-330.

⁸² Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 66-70, 193; İzzet Derveze, *Et-Tefsirü'l Hadîs*, çev. Şaban Karataş vd. (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 1/82-84, 432-433, 517-518.

⁸³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/417-420, 437.

⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/80; 6/635.

⁸⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/101; 2/80; 4/443; 6/83.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “slb”, 1/473.

⁸⁷ Zürcânî, *Menâhilü'l-'İrfân*, 2/303.

⁸⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, sad. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Çile Yayınları, ts.), 1/83.

pekiştirmiştir. Lafızların âyetlerdeki manaya olan uygunluğu, toplumun her kesimine hitap etmesi, hem akli hem de hisleri harekete geçirmesi, özlü ve tafsilâtlı anlatımlar içermesi bu özelliklerden bazılarıdır.⁸⁹ Birçok kimsenin hidayetine vesile olan bu üslûb, Kur'an'ın i'câz yönlerinden birini teşkil etmektedir.⁹⁰

Seyyid Kutub *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da üzerinde önemle durduğu konulardan biri Kur'an'ın diğer hiçbir kitapta bulunmayan kendine has üslûbudur. Müfessir hemen hemen her sûrenin tefsirine giriş mahiyetinde yaptığı açıklamalarda sûrelerin göze çarpan üslûblarına ve özellikle Mekkî sûrelerde kullanılan ifade biçiminin muhataplarda uyandırdığı hissiyatlara dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda tefsirinde Kur'an'ın kendisine özgü üslûbunda bulunan özelliklere vurguda bulunmuştur.

Kutub'un dikkat çektiği noktalardan ilki Kur'an'da sûrelerin başlangıcını oluşturan âyetlerin yine sûrenin genel havasına uygun seçilmiş olmasıdır. Müfessir bu özelliğe genelde Mekkî sûrelerden örnekler vermektedir. Mesela insanların kalplerindekilerin ortaya çıkartılması, kabirlerin deşilmesi gibi kıyamet gününün bazı dehşetli sahnelerinden bahseden Âdiyât sûresinde, "*Yemin olsun nefes nefese koşanlara; Sonra çakararak kıvılcım saçanlara; Sabahleyin ansızın baskın yapanlara; Derken o sırada tozu dumana katanlara; Peşinden orada bir topluluğun ta ortasına dalanlara...*"⁹¹ şeklinde savaşın sert, gürültülü, karmaşık ve tozu dumana katan atmosferi bir çerçeve olarak seçilmiştir.⁹² Yine Hz Peygamber'e "*Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*"⁹³ şeklinde şefkatle seslenen Duhâ sûresi de gece ve gündüzün en sakin, en huzurlu zamanları olan "*Yemin olsun kuşluk vaktine; kararıp sakinleştiğinde geceye ki*"⁹⁴ yemin ederek başlamaktadır.⁹⁵ Birçok sûrenin üslûbunda bu özelliğin var olduğundan bahseden müfessirin bu ahenkli anlatım yönteminin üzerinde çokça durduğu görülmektedir. Kutub'un ince dokunuşlar yaptığı bu konu ulûmu'l-Kurân'da fevâtihu's-süver diye isimlendirilmiştir.⁹⁶

Kur'an'ın bir diğer üslûp özelliği olarak müfessir, âyetlerde yer alan sözcüklerin yalnızca mana güzelliği için değil diğer âyetlerle arasında şekilsel bir uyumu sağlamak için de özellikle seçilmiş olmasını zikretmektedir. Bu konudan Necm sûresinde bahseden Kutub, sûrenin "*أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ*"⁹⁷ şeklindeki 19. âyeti ile "*وَمَنْوَةَ النَّالِيَةِ الْآخِرَىٰ*"⁹⁸ şeklindeki 20. âyetinin birbirleri ile olan biçimsel uyumuna dikkat

⁸⁹ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 332; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/313; Mehmet Kılıçarslan, "Kur'an'ın Anlatım Üslubu", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 52-56.

⁹⁰ Okumuş, "Ulûmu'l-Kur'ân", 363.

⁹¹ el-Âdiyât 100/1-5.

⁹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/542-545.

⁹³ ed-Duhâ 93/3.

⁹⁴ ed-Duhâ 93/1-2.

⁹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/315-316, 502-503.

⁹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 117-128; Süyûtî, *el-İtkân*, 625-627.

⁹⁷ "Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı" en-Necm 53/19.

⁹⁸ "Ve bir diğerini, üçüncüsü olan Menât'ı!" en-Necm 53/20.

çekerek eğer 20. âyetin ikinci kelimesi çıkartılırsa veznin, son kelimesi çıkartılırsa kâfiyenin bozulacağını söylemektedir.⁹⁹

Kur'an'da çeşitli sûrelerde bazı âyetlerin birden çok kez tekrar edildiği bilinmektedir. Seyyid Kutub, bu konuyu üslûb kapsamında ele alarak Kur'an'ın anlatım yöntemine has bir durum olduğundan bahsetmiştir. Mesela Rahmân sûresinde Allah'ın kullarına verdiğiinden bahsedilen her nimet ifadesinden sonra yine "Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"¹⁰⁰ şeklinde sûrenin geneli ile uyumlu, toparlayıcı bir vurgu cümlesine yer verilmektedir. Müfessir bu durumun sûreye kendisine has bir tat kattığını söylemektedir.¹⁰¹ Yine bu konu ulûmü'l-Kur'ân'da tekrârü'l-Kur'ân şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁰²

İlahî vahiy aktarılırken kullanılan her yönteme dikkat çekme gayretinde olan müfessir, Kur'an'da kelimeler ile anlatılanların şekil ve renklerden ibaret olmasalarda muhatabın zihninde hemen canlanmasını da yine Kur'an'ın eşsiz üslûbunun bir özelliği olarak zikretmektedir.¹⁰³

Onun her fırsatta Kur'an'ın anlatım inceliklerine vurguda bulunması onun üslûba ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Zaten Kur'an'ın muhatabı etkisi altına alan yönlerini *Kur'ân'da Edebî Tasvir* ve *Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân* isimli eserlerinde ele alan müfessir, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da üslûbundan bahsettiği sûreler hakkında geniş açıklama için ilgili eserlere yönlendirmede bulunmaktadır.¹⁰⁴

6. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Sözlükte "kapalı, karışık, anlaşılması zor olan şey"¹⁰⁵ gibi manalara gelen müphem kavramı terim olarak ise, Kur'an'daki insan, cin ve peygamber gibi varlıkların ya da bir topluluğun açıkça söylenmeyerek ism-i işaretler, ism-i mevsuller, zamirler, belirsiz zaman veya mekân zarfları ile kapalı ifadelerle verilmesi¹⁰⁶ şeklinde tanımlanabilir. İlgili ifadelerin başka âyetlerde zaten açıklanmış olması, âyette verilmek istenen mesaja dikkat çekilmesi, açıklanmasında bir faydanın bulunmayışı, kişinin üstün bir vasıfla yüceltilmesi ya da eksik bir vasıf ile yerilmesi gibi birçok gaye ile Kur'an'da müphem lafızlar kullanılmıştır.¹⁰⁷ Müfessirler müphem ifadelerden kimlerin kastedildiği veya hangi âyette hangi

⁹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/409.

¹⁰⁰ er-Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

¹⁰¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/315.

¹⁰² Öz, "Kur'an'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar", 184-188.

¹⁰³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/45-46.

¹⁰⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/620; 10/175, 450, 502, 542; bk. Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp (İstanbul: İşaret Yayınları, 2011); Seyyid Kutub, *Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2006).

¹⁰⁵ İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, "bhm", 149; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "bhm", 12/57.

¹⁰⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 699; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 215; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136-137.

¹⁰⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 111-114; Süyûtî, *el-İtkân*, 698-699; Okumuş, "Ulûmü'l-Kur'ân", 386-389.

maksatla kullanıldıkları gibi konulara temas ederek mübhemâtü'l-Kur'ân ilmine tefsirlerinde yer vermişlerdir.

Seyyid Kutub müphem kavramı ile nitelendirmemekle birlikte mübhemâtü'l-Kur'ân olarak değerlendirilen birtakım ism-i mevsûl, zamir, kişi veya yer isimlerine tefsirinde açıklamalar getirmiştir. Ancak müfessirin genel tavrı, her müphem ifadenin delaleti konusunda uzun uzadıya açıklama yapmayarak yalnızca gerek duyduğu ölçüde birtakım mübhemleri sahâbeden gelen rivayetler doğrultusunda tefsir etmek olmuştur. Bu doğrultuda müphemât kapsamında yer alan bir ifadeye açıkça işaret etmeden âyetten anlaşılacak mananın genel olarak tamamlanması amacına hizmet eden yorumlar yapmıştır. Mesela Bakara sûresi 97. âyette “... مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ (Söyle: Cebrâil'e kim düşmansa...)”¹⁰⁸ şeklinde yer alan ifadedeki “مَنْ” ism-i mevsûlünün kime delalet ettiği müfessirin, “Bu âyetlerde Yahudilerin başka bir karakteristik huyunu öğreniyoruz.”¹⁰⁹ şeklindeki âyetin bütününe kapsayan ifadesinden anlaşılma, kavramın müphemliği veya kimlere karşılık geldiği özellikle ele alınmamaktadır. Müfessir bahsi geçen ifadesini, Yahudilerin dünyanın helâkine vesile olması sebebiyle Cebrâil'in onların düşmanı olduğunu, eğer başka bir melek vahyi getirseydi onu kabul edeceklerini söylediklerinden bahseden bir rivayete dayandırmaktadır.¹¹⁰

Kur'an'ın nâzil olduğu dönemde gerçekleşen birtakım olaylar hakkında belirsiz ifadelerin kullanıldığı âyetler de o dönemde yaşamayan kimseler için müphemlik taşımaktadır. Seyyid Kutub bu duruma örnek teşkil eden “*Âyetlerimizi inkâr eden ve “Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir” diyen adamı gördün mü?*”¹¹¹ âyetindeki “adam” ifadesi hakkında yine genel tavrına uygun olarak özel bir parantez açmamış ancak âyetin esbâbu'n-nüzûlüne dair aktardığı rivayet ile buradaki kimsenin Âs. b. Vâil olduğu açıkça anlaşılmıştır.¹¹²

Müphem ifadenin açıklanmasının âyetin manasına olan katkısının büyük olduğu bir durumda ise müfessir diğer âlimlerin görüşlerine başvurarak müphem ifade hakkındaki tercihini zikrettiği görülmektedir. Nisâ sûresinin “وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا “¹¹³ şeklindeki 159. âyetinde مَوْتَهُ (onun ölümü) kelimesindeki هـ zamiri hakkında müfessirlerden Hz. İsa'ya ve Ehl-i kitaba ait olduğundan bahseden iki görüş nakletmiştir. Buna göre eğer zamir Hz. İsa'ya ait ise âyetin anlamı “(Hz. İsa'nın) ölümünden önce Ehl-i kitap'tan her biri ona mutlaka iman edecektir.” şeklinde olmaktadır. Kutub bu görüşün Hz. İsa'nın kıyametten önce dünyaya tekrar döndürüleceği görüşüne de uygun düştüğünü söylemekle birlikte kendisinin ikinci

¹⁰⁸ el-Bakara 2/97.

¹⁰⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/140.

¹¹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/140-141.

¹¹¹ Meryem 19/77.

¹¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/182-183.

¹¹³ “Ehl-i kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.” en-Nisâ 4/159.

görüşü tercih ettiğini belirtmiştir. Buna göre eğer zamir Ehl-i kitaba ait olursa âyetten “Ehl-i kitap'tan her biri (kendi) ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir.” anlamı çıkmaktadır. Görüldüğü üzere müfessir âyetin manasında önemli bir değişikliğe sebep olacak durumlarda müphem ifadelerin açıklanması konusunda gayret göstermiştir.¹¹⁴

Seyyid Kutub genel manada müphemler hakkında çok fazla açıklama yapma çabasında olmamakla birlikte kimi zaman Zülkârneyn'in kimliği gibi çeşitli kıssalar kapsamındaki müphemleri de ele almıştır. Müfessir muhatabın, Kur'an'ın açıklamadığı belirsiz ifadelerle odaklanmadan da mesajını anlayabileceğini özellikle vurguladıktan sonra Kehf sûresi 83. âyette¹¹⁵ zikredilen Zülkârneyn'in, Yunan Kralı İskender-i Zülkârneyn ve Himyer Kralı Ebubekir b. İfrişat olduğundan bahseden iki görüş nakletmektedir. Kutub, tarihi verilere dayanarak ortaya atılan bu görüşlerin isabetli olma ihtimallerini tartıştıktan sonra tarih ilminin doğuşunun yakın zamanlara denk gelmesi sebebiyle özel olarak bu iki rivayetin ve genel olarak da tarih ilmini kaynak edinen bu gibi bilgilerin doğruluğunun bilinemeyeceğini söylemiştir.¹¹⁶ Aynı zamanda müphemâta dair Ehl-i kitap eserlerinin de tahrif edilmiş olmaları sebebiyle kaynak değeri taşıyamayacağından bahseden Kutub, Kur'an'ın müphem bıraktığı ifadeler hakkında yapılacak araştırmaların, muhataba Allah'ın açıkça ifade ettiklerine ek olarak herhangi bir fayda sağlamayacağını her fırsatta vurgulamaktadır.¹¹⁷

7. Garîbü'l-Kur'ân

Garîb sözlükte “uzak olan her şey, cinsi arasında benzerlik olan, kapalı ve anlaşılması zor lehçe”¹¹⁸ gibi manalara gelmektedir. Tefsir ilminde garîb, yabancı dillerden Arapça'ya geçen, Kureyş lehçesi olmayan veya az kullanılması nedeniyle herkesce bilinmeyen Kur'an lafızlarına karşılık gelerek garîbü'l-Kur'ân ilminin konusu olmuştur.¹¹⁹ Yabancı dillere dair kelimelerin Kur'an'da var olup olmadığı hakkında tartışmalar olmakla birlikte her dilde olduğu gibi Arapçada da yabancı kelimeler bulunmaktadır. Ancak her dilin, yabancı kelimeleri kendi kurallarına uydurarak değiştirmesi sonucu, bu kelimeler artık dilin kendi özünden sayılmışlardır. Bu doğrultuda Arapçalaşan yabancı kelimeler Kur'ân'ı Kerîm'de de yer almıştır.¹²⁰ Müfessirler tarafından bilinmesi zaruri görülen garîbü'l-Kur'ân

¹¹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/129-130.

¹¹⁵ “Sana Zülkârneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: “Size onunla ilgili bir parça okuyacağım.”” el-Kehf 18/83.

¹¹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/129-130.

¹¹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/477; 7/101, 130.

¹¹⁸ Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “gryb”, 3/272; İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “grb”, 604.

¹¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand, 2018), 1/162.

¹²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 288-289; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 237-238.

ilminin temeli sahâbe döneminde atılmış, sonraki dönemlerde de garip lafızları bir araya toplayan eserler kaleme alınmıştır.¹²¹

Seyyid Kutub'un tefsirinde garîbü'l-Kur'ân ilminin en az ele alınan ulûmü'l-Kur'ân konularından biri olduğu görülmektedir. Müfessirin bu tutumunun sebebi ise Abese sûresi 31. âyette¹²² yer alan “ءبب” (ebben) lafzı doğrultusunda yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Kutub, Kur'an'ın bazı lafızlarının birtakım amaçlara hizmet etmesi maksadıyla kapalı kalması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle de bazı kavramları ayrıntılı olarak ele almaya gerek duymadığından bahsetmiştir. Nâziât sûresinde aktardığı bir rivayet ile de bu görüşünü desteklemektedir. Bu rivayette, Hz. Ömer “ebben” lafzının anlamının ne olabileceği hakkında düşündüğü ancak sonrasında Kur'an'da bir lafzının onun için kapalı kalmasının bir zararı olmayacağı ve bu düşüncenin sadece işi yokuşa sürmek olduğunu söyleyerek kendisini kınadığı ifade edilmektedir. Müfessir genel kanaatine uygun olarak da Abese sûresi 31. âyetteki “eb” lafzının çoğunluğa göre “hayvanların yiyeceği” olduğunu söylemekle yetinmiştir.¹²³

Müfessir garîb lafız kapsamında değerlendirilen bazı kelimelere anlam verirken yine ilmin kapsamında yer alan tartışmalara girmeden, âyetlerin anlaşılır kılınması amacıyla lafzın ait olduğu asıl dil veya lehçedeki anlamına paralel manalar vermiştir. Mesela Câsiye sûresi 11. âyette geçen “رِجْرَج” (ricz) kelimesinin aslı Huzeyl lehçesi olup “azap” manasına gelmektedir.¹²⁴ Kutub da âyeti tefsir ederken yine kelimenin “şiddetli azap” manasında olduğunu söyleyerek lafzın kendi lehçesindeki anlamına uygun davranmıştır.¹²⁵ Yine Hâkka sûresi 10. âyette geçen “رَابِيَةَ” (râbiye) lafzını Himyer lehçesindeki “şiddetli”¹²⁶ anlamına yakın olarak “gittikçe şiddetlenen” şeklinde anlamlandırmaktadır.¹²⁷

8. el-Vücûh ve'n-Nezâir

Vücûh sözlükte, “bir şeyin ön tarafı, yön ve yüz” gibi anlamlara gelen vech kelimesinin çoğuludur.¹²⁸ Terim olarak vücûh, aynı kelimelerin Kur'an'da farklı yerlerde farklı anlamlar ifade etmesi şeklinde tanımlanabilir.¹²⁹ Nezâir ise “bir şeyin şekil, miktar veya anlam bakımından denk veya benzer olması” anlamına gelen nâzire kelimesinin çoğuludur.¹³⁰ Nezâirin terim anlamı konusunda üç farklı görüş vardır. İbnü'l-Cevzî'ye ait olan ilk görüşe göre, vücûh ve nezâir lafız ve hareke bakımından aynı olan kelimelerin Kur'an'ın farklı yerlerinde farklı anlamlara

¹²¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 204; Süyûtî, *el-İtkân*, 258.

¹²² “Meyveler ve çayırklar;” Abese 80/31.

¹²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/346-347, 377.

¹²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 283.

¹²⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/181.

¹²⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 284.

¹²⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/154.

¹²⁸ Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “vch”, 4/349-350; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “vch”, 13/555.

¹²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

¹³⁰ Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “nzi”, 4/237; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “nzi”, 5/218-219.

gelmesini ifade ederken, vücûh kelimelerin anlamsal boyutuna nezâir ise kelimelerin lafzî boyutuna karşılık gelmektedir.¹³¹ Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Süyûtî (öl. 911/1505) tarafından kabul gören ikinci görüşe göre ise vücûh, aynı kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlar ifade etmesiyken nezâir bu kelimenin farklı yerlerde aynı anlamda kullanılmasıdır. Mesela “الفساد” (fesad) kelimesinin Kur'an'da “düzeni bozmak, helak, su ve bitkilerde kıtlık, öldürmek ve sihir” gibi farklı anlamlarda kullanılması vücûh, Bakara 11. ve A'râf 56. âyetlerde¹³² “düzeni bozmak” şeklinde aynı anlamda kullanılması ise nezâir olarak isimlendirilmiştir.¹³³ Sonraki dönem usûl kitaplarında ise nezâir, aynı anlama gelen farklı kelimeler yani “eşanlamlılık” olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma örnek olarak “nar, sakâr, hutame” gibi farklı lafza sahip olan kelimelerin hepsinin cehennem anlamına karşılık gelmesi verilebilir.¹³⁴ Ancak Zerkeşî ve Süyûtî tarafından benimsenen görüş haricinde kalan tanımlamalar literatürdeki örneklerle uyum sağlamadığı gerekçesiyle isabetli görülmemiştir.¹³⁵

Vücûh ve özellikle nezâirin tanımının çeşitlilik göstermesi sebebiyle ilk olarak Seyyid Kutub'un bahsi geçen tanımlardan hangisini kabul ettiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Fakat müfessirin, nezâirin tanımına veya ilgili tanımlardan herhangi birine ulaşmayı sağlayacak bir ifadeye yer vermiyor olması sebebiyle kesin bir yargıya varmak mümkün olamamıştır. Bununla birlikte vücûh kavramı çerçesinde değerlendirilen çeşitli manadaki kelimelere verdiği anlamlar, müfessirin günümüze ulaşan ilk vücûh ve nezâir eseri olma özelliğine sahip Mukâtil b. Süleyman'ın *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eseri gibi klasik bir kaynakla olan irtibatını görmemize olanak sağlayacaktır.

Kaynaklarda birçok vechi bulunduğu bahsedilen kavramlardan biri “ümme” kelimesidir. Kur'an'da birçok yerde geçen kavramın Mukâtil b. Süleyman'ın ifadesine göre “insan topluluğu, millet (din), seneler, kavim, hayırda öncü olan (önder, lider), kendilerine peygamber gelen kimseler, Hz. Muhammed'in ümmeti, Hz. Muhammed'i inkâr edenler ve yaratılmışlar” şeklinde dokuz ayrı vechi (manası) bulunmaktadır.¹³⁶

¹³¹ Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1987), 83.

¹³² “Onlara “yeryüzünde düzeni bozmayınız” denildiğinde...” el-Bakara 2/11; “Islâh edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın...” el-A'râf 7/56.

¹³³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301; Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Bağdat: Mektebetü'r-Rüşd, 1427/2011), 31-33.

¹³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213-214; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 401-404; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 145-146.

¹³⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301; Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, *Bilimname* 14/1 (2008), 16-20.

¹³⁶ Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, 53-56.

Seyyid Kutub ümmet kelimesini yer aldığı âyetlerde¹³⁷ Mukâtil b. Süleyman'ın ifade ettiği vecihler üzere mana verdiği görülmektedir.¹³⁸ Ancak bazı âyetlerde müfessirin kavramı bahsedilen manasından daha farklı anlamıştır. Mesela İnsanların tek bir ümmet olup kendilerine peygamberler geldikten sonra kıskançlık ederek kitap hakkında ayrılığa düştiklerinden bahseden Bakara sûresi 213. âyetteki¹³⁹ “ümmet” kelimesi Mukâtil'e göre, “millet (din)” anlamında kullanılmıştır. Kutub ise buradaki ümmet kavramı ile Hz. Âdem ve Havva'dan gelen inanç, düşünce ve yaşam tarzı bakımından ortak fikri yapıya sahip küçük bir topluluğun kastedildiğini söylemiştir.¹⁴⁰ Müfessirin âyetin tefsirinde bu topluluğun ortak bir dini benimsediğinden bahsetmesi, ümmet kavramının “millet (din)” manasından da çok uzaklaşmadığını göstermektedir. Kavramın “hayırda öncü olan” manasında kullanıldığı Nahl sûresi 120. âyette de müfessir kelimenin iki ayrı vechine işaret etmiştir. Kutub, “Şüphesiz İbrahim bir ümmetti.”¹⁴¹ şeklinde buyrulan âyette, Hz. İbrâhim'in işlediği güzel fiillerden dolayı bir ümmete (topluluğa) denk olduğunun kastedilebileceğini, bununla birlikte doğru yolda kendisine uyulan bir önder olduğu manasının da çıkartılabileceğini belirtmiştir.¹⁴² Genel itibariyle vücuh kapsamında değerlendirilen kelimelerin farklı yerlerde farklı manalara gelebileceği bilinci ile âyetleri tefsir etme gayretinde olan müfessir, el-vücûh ve'n-nezâir literatüründen de büyük ölçüde ayrılmamıştır.

9. Emsâlü'l-Kur'ân

Emsâl sözlükte “benzeme, sıfat, söz, ibret, kıssa ve bir şeyi anlatmak için örnek verilen şey” gibi manalara gelen mesel kelimesinin çoğuludur.¹⁴³ Kur'an'da anlatılmak istenen manayı özlü bir şekilde insan anlayışına yaklaştıran ifadelerle anlatan meseller Emsâlü'l-Kur'ân kalıbıyla nitelendirilmiştir.¹⁴⁴ Benzetme yoluyla bir ifadenin daha anlaşılır kılınmasını sağlayan meseller Kur'an'da iki şekilde yer

¹³⁷ Ümmet kelimesinin, “insan topluluğu” manasında kullanıldığı âyetler: el-Bakara 2/128, 141; Âl-i İmrân 3/113; el-Mâide 5/66; el-A'râf 7/159, 181; “millet(din)” manasında kullanıldığı âyetler: el-Bakara 2/213; el-Mâide 5/48; Yûnus 10/19; en-Nahl 16/93; el-Mü'minûn 23/52; “seneler” manasında kullanıldığı âyetler: Hûd 11/8; Yûsuf 12/45; “kavim” manasında kullanıldığı âyetler: en-Nahl 16/92; el-Hac 22/34; “önder” manasında kullanıldığı âyet: en-Nahl 16/120; “kendilerine peygamber gelenler” manasında kullanıldığı âyetler: Yûnus 10/47; el-Hicr 15/5; Fâtır 35/24; “Hz. Muhammed'in ümmeti” manasında kullanıldığı âyetler: el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110; “Hz. Muhammed'i İnkâr edenler” manasında kullanıldığı âyet: er-R'âd 13/30; “yaratılmışlar” manasında kullanıldığı âyet: el-En'âm 6/38.

¹³⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/176-177, 186-187, 198, 343; 2/150, 154-155; 3/277, 317; 3/558; 4/434, 469; 5/401, 528; 6/43-44, 267; 363, 461, 565-566, 583; 7/346, 413; 8/439. Karşılaştırma için bk. Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, 53-56.

¹³⁹ “İnsanlar bir tek ümmet idi...” el-Bakara 2/213.

¹⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/343.

¹⁴¹ en-Nahl 16/120.

¹⁴² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/583.

¹⁴³ Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “msl”, 4/118; Cevherî, *es-Sihâh*, “msl”, 5/1816; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “msl”, 11/610.

¹⁴⁴ M. Bahaeddin Yüksel, “Kur'an'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayınları, 2020), 101.

almaktadır. Bunlarda ilki Bakara sûresi 17. âyette¹⁴⁵ münafıkların imanının, yaktığı ateş ortalığı aydınlatmaya başladıktan sonra Allah'ın söndürerek karanlıkta bıraktığı bir kimseye benzetildiği yani benzeyen ve benzetilenin birlikte verildiği sarîh (açık) meseldir. Kâmin (gizli) mesel ise A'râf sûresi 58. âyette¹⁴⁶ olduğu gibi Allah'ın izni ile güzel memleketten güzel ürün çıkacağından, kötü memleketten ise faydasız ürün çıkacağından bahsedilerek yalnızca benzetilenin açık olarak verildiği mesellerdir. İbn Abbâs bu âyette mü'minin güzel memlekete, kâfirin ise kötü memlekete benzetildiğini söyleyerek kâmin meselde yer verilmeyen benzeyene açıklık getirmiştir.¹⁴⁷

Seyyid Kutub Kur'an mesellerinin mesajı üzerinde önemle duran müfessirlerden biridir. Ancak o, meselerde anlatılmak istenenin dışında klasik tefsirlerde rastlanılan mesel kavramının tanımına veya meselerde yer verilen varlıkların önemi gibi konulara temas etmemiştir. Müfessirin tefsirinde bazı meseller için yaptığı açıklamalardan konuya dair tavrını görmek mümkündür. Mesela meseller denilince ilk akla gelen örneklerden biri olan "sivrisinek misâli" hakkında dikkate değer açıklamalarda bulunmuştur. Kutub, Hac sûresi 73. âyette "*Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarınız var ya! Hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa onu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!*"¹⁴⁸ şeklinde yer alan meselde neyin anlatılmak istendiğinden ve neden sivrisineğin kullanıldığından bahsetmiştir. Âyette Allah dışında tapılan bütün varlıkların da aynı onlara tapanlar gibi acîz oluşu açıkça vurgulanmaktadır. Bu vurguyu yapmak için sinek gibi zayıf bir varlığın kullanılmasının güç bakımından daha üstün olan diğer varlıkların kullanılmasından daha etkili olduğunu söyleyen müfessir, insanların aslında güçsüz veya önemsiz gördükleri sineği dahi yaratamayacaklarının, hatta ne kadar güçlü olsalarda sineğin kendilerinden aldığını geri alamayacaklarının verdiği duygunun daha aşağılayıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Kutub aynı zamanda âyette açıkça ifade edilmeyen bu inceliğin, Kur'an'ın olağanüstü üslûbunun bir ürünü olduğunu söylemeyi de ihmal etmemektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ "Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir." el-Bakara 2/17.

¹⁴⁶ "Güzel memleketin bitkisi rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz." el-A'râf 7/58.

¹⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 327; Süyûtî, *el-İtkân*, 672-673; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 277-280; Okumuş, "Ulûmu'l-Kur'ân", 407-408.

¹⁴⁸ el-Hac 22/73.

¹⁴⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 7/380-381.

Mesellerin yer aldığı diğer âyetlerde de anlatılan ile verilmek istenen mesaj üzerinde duran müfessir, her seferinde Kur'an'ın etkileyici, anlaşılır ve ifadeleri somutlaştıran üslûbuna göndermede bulunmaktadır.¹⁵⁰

10. Muhkem ve Müteşâbih

Sözlükte “güçlü, sağlam, eksiksiz, açık”¹⁵¹ gibi anlamlara gelen muhkem bir tefsir terimi olarak, tek bir manaya gelme ihtimali olması sebebiyle şüphe bırakmayacak şekilde açık olan ifadeler karşılık gelmektedir.¹⁵² Müteşâbih ise sözlükte “benzeyen, karışık ve kapalı olan”¹⁵³ gibi anlamlara gelerek birden fazla anlam taşımaya hasebiyle manası tam olarak bilinmeyen ifadelerdir.¹⁵⁴ Kur'an'ın bir kısım âyetleri muhkem bir kısım âyetleri ise müteşâbihtir.¹⁵⁵ Âlimler birden fazla anlama ihtimali olan müteşâbihlerin yorumunda yalnızca Allah tarafından bilineceğini söyleyenler ve Allah ile birlikte ilimde yüksek payeye erişenler tarafından da bilinebileceğini söyleyenler şeklinde ikiye ayrılmışlardır. Süyûtî ilk görüşü benimseyenlerin çoğunlukta olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁶ Bununla birlikte müteşâbihler mutlak yani kıyametin vakti, ruh, Allah'ın fiil ve sıfatlarının mahiyetine dair müteşâbihler ve izâfî yani bazı garîb, çeşitli manalara ihtimali olan ve anlamı kapalı ifadelerle dair müteşâbihler olarak ikiye ayrılmaktadır. Tam manasının yalnızca Allah tarafından bilineceği ifade edilen mutlak müteşâbihler dışında kalan âyetlerin, birtakım delillere dayandırılarak anlaşılabilirliği belirtilmiştir.¹⁵⁷

Seyyid Kutub muhkem ve müteşâbih âyetlere dair birtakım tanımlamalarda bulunmuştur. Muhkem âyetleri, İslâm düzeninin üzerine bina edildiği açık âyetler olarak niteleyen müfessir, kendisinde farklı manalar çıkartılabilecek âyetleri de müteşâbih âyetler olarak ifade etmiştir.¹⁵⁸ Muhkem-müteşâbih konusunda ihtilafların baş gösterdiği âyetleri¹⁵⁹ kavramların Kur'an'da çeşitli manalarda kullanıldığı bilinci ile tefsir eden Kutub, Hûd sûresi 1. âyette¹⁶⁰ geçen muhkem kavramı ile Kur'an'ın sağlam, cümleleri birbiriyle uyumlu, ifadeleri yerli yerinde, mana ve lafızları ilişkili bir kitap olduğundan bahsedildiğini belirtmiştir.¹⁶¹ Zümer

¹⁵⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/55, 60-62, 485-486, 489-490; 2/155-156; 5/499; 6/350, 353, 417; 8/165.

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “hkm”, 12/141.

¹⁵² Süyûtî, *el-İtkân*, 425; Isfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “hkm”, 251; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/370.

¹⁵³ Ferahidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “şbh”, 2/304; Cevherî, *es-Sihâh*, “şbh”, 6/2236; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “şbh”, 13/503.

¹⁵⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 425; Isfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “hkm”, 251; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/371.

¹⁵⁵ Âl'i İmrân 3/7.

¹⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 425.

¹⁵⁷ Isfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “şbh”, 443.

¹⁵⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/40.

¹⁵⁹ Hûd 11/1; ez-Zümer 39/23.

¹⁶⁰ “*Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.*” Hûd 11/1.

¹⁶¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/30.

sûresi 23. âyetteki¹⁶² müteşâbih kavramının ise, Kur'an'ın kıssa ve tekrarlarının benzer bir usûl kullanılarak ve hiçbir çelişkiye yer verilmeyecek şekilde oluşturulduğundan bahsettiğini söylemiştir.¹⁶³

İlme dair görüşlerin temellendirildiği Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin tefsirinden Kutub'un da müteşâbih âyetlerin tevili hakkında benimsediği görüş açıkça anlaşılmaktadır. Müfessir, artniyetli kimseler için müteşâbihlerin, görüşlerini temellendirecek bozuk teviller yapmaya uygun bir zemin sağlaması nedeniyle âyette "Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) tevil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler."¹⁶⁴ denilerek kınandıklarını, rusûh sahiplerinin ise insanın çabalamayla bilgisine ulaşamayacağı konularda akla başvurmamaları gerektiğini bilmeleri nedeniyle "Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır."¹⁶⁵ şeklinde bir hoşnutluk gösterdiklerini söylemektedir. Kutub âyetin, gaybî olan konularda Allah'ın indirdiğiyle yetinmemizi zaten İslâm'ın inanç ve ibadete dair ilkelerinin açık olan muhkem âyetlerde olduğunun vurgulandığından bahsetmektedir. Anlaşılacağı üzere müfessir, müteşâbihlerin tevilinin yalnızca Allah tarafından bilinebileceği görüşündedir.¹⁶⁶

Seyyid Kutub müteşâbih âyetler kapsamında yer alan birtakım âyetleri bazen tevil etmiş bazen de olduğu gibi bırakmıştır. Mesela "istivâ"¹⁶⁷ kavramını Allah'ın sınırsız eğemenliği şeklinde tevil eden müfessir, "Allah'ın eli ve gözü"¹⁶⁸ gibi ifadelerin yer aldığı âyetleri herhangi bir tevilde bulunmadan direkt almıştır. Bunun dışında "ruh ve Rabbinin gelmesi(mecî)"¹⁶⁹ gibi ifadelerin de insanın idraki dışında, mahiyetini yalnızca Allah'ın bildiği olgular olarak nitelendirerek müteşâbih olmalarına vurguda bulunmuştur.¹⁷⁰ Görüldüğü üzere müfessir müteşâbihâtı Allah'ın bilgisi dâhilinde görerek bu kapsamdaki ifadeleri bazı istisnalar dışında olduğu gibi kabul edip te'vilde bulunmamıştır. Ancak her âyette söz konusu ifadelerin müteşâbihlerden sayıldıklarına dair açık veya dolaylı ifadelere yer verilmemiştir.

11. Hurûf-ı Mukatta'a

Kur'an'ın 29 sûresi¹⁷¹ kesik harfler manasına gelen Hurûf-ı mukatta'a ile başlamaktadır. Nüzûlün başlangıcından itibaren herkesin dikkatini celbeden bu

¹⁶² "Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi..." ez-Zümer 39/23.

¹⁶³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/582.

¹⁶⁴ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁶⁵ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/40-41.

¹⁶⁷ er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

¹⁶⁸ Tâhâ 20/39; Sâd 38/75; ez-Zümer 39/67; el-Fetih 48/10.

¹⁶⁹ el-Mâide 5/24; el-En'âm 6/158; el-İsrâ 17/85; el-Fecr 89/22.

¹⁷⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/71-72, 192, 206-207; 8/558; 9/291; 10/475-476.

¹⁷¹ el-Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1; el-A'râf 7/1; Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; er-Ra'd 13/1; İbrâhîm 14/1; el-Hicr 15/1; eş-Şuarâ 26/1; el-Kasas 28/1; el-Ankebût 29/1; er-Rûm 30/1; Lokmân 31/1; es-Secde 32/1; Sâd 38/1; Kâf 50/1; el-Kalem 68/1; Tâhâ

harflerin mahiyeti hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu harflerin Kur'an'ın veya başında bulunduğu sûrenin ismi olduğu, sûreleri birbirinden ayırma işlevi gördükleri, bazı tarihi olaylara işaret ettikleri, yemin ifadeleri oldukları, dikkat çekmek veya müşriklere meydan okumak gibi bazı amaçları olduğu şeklinde yapılan yorumlar bunlardan bazılarıdır.¹⁷² Tam manasının ne olduğu bilinmeyen bu harfler aslında bu yönüyle de muhataplarını aciz bırakarak Kur'an'ın ilâhi bir kitap oluşunu ortaya koymuşlardır.

Seyyid Kutub, hakkında birçok farklı görüş bulunan Kur'an'ın kesik harfleri ile müşriklere karşı Kur'an'ın ilahi bir kaynaktan olduğunun vurgulandığı kanaatindedir.¹⁷³ Ona göre Kur'an'ın meydana getirildiği “عسق, طس, الم” gibi harfler müşrikler tarafından da bilinmekteydi. Fakat onlar Kur'an'ın benzeri bir sûre dahi getirmekte âciz kalmışlardır. Müfessir benimsediği bu görüşü harflerden sonra gelen ifadeler ile de ilişkilendirerek desteklemektedir. Birçok sûrede hurûf-ı mukatta'adan sonra “*Apaçık Kitab'a yemin olsun.*”, “*...Bunlar Kur'an'ın, gerçekleri açıklayan kitabın âyetleridir.*”, “*Bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir.*”¹⁷⁴ gibi Kur'an-ı Kerîm'den bahseden ifadeler yer almaktadır. Kutub bu harfler ile sonrasında gelen ifadelerin sanki bir özne-yüklem ilişkisine sahip olduğunu, aslında bu durumun da benimsediği görüşü desteklediğini düşünmektedir.¹⁷⁵

12. İ'câzü'l-Kur'ân

Sözlükte “âciz bırakmak”¹⁷⁶ anlamına gelen i'câz kavramı Kur'an ile oluşturduğu İ'câzü'l-Kur'ân tamlaması ile “Onun sahip olduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi”¹⁷⁷ anlamını ifade etmektedir. Söze verilen önemin üst seviyede olduğu bir topluma indirilen Kur'an, her fırsatta kaynağının Allah olduğunu gözler önüne sererek aksini iddia edenlere benzerini getirmeleri konusunda meydan okumuştur.¹⁷⁸ Kur'an yalnızca üslûb

20/1; en-Neml 27/1; Yâsîn 36/1; el-Mü'min 40/1; Fussilet 41/1; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhruf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

¹⁷² Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1414/1998), 1/129, 136-140; Nasrüddîn Ebû Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfi el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1414/1998), 1/33-35; Zerkeşî, *el-Burhân*, 118-121; Süyûtî, *el-İtkân*, 437-442.

¹⁷³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5/468; 6/30, 230, 335, 459; 7/148, 191, 581; 8/9, 70, 137-138, 186, 220, 246, 459, 527, 610; 9/10-11, 52, 107, 153, 175, 198, 344; 10/120.

¹⁷⁴ en-Neml 27/1; Fussilet 41/2; ed-Duhân 44/2.

¹⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/32-33; 4/247; 8/9-10, 459; 9/153.

¹⁷⁶ Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 250.

¹⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

¹⁷⁸ “Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler.” et-Tûr 52/34; “De ki: Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.” el-İsrâ 17/88; “Yoksa “Kur'an'ı kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!”

açısından değil tedrici olarak indirilmesine karşın hiçbir âyetinde bir uyumsuzluğun bulunmaması, birçok ilim ve gayb haberlerini içermesi yine muhataplarının sosyal hayatında ihtiyaç duyabileceği birçok hükmü barındırması gibi eşsiz birçok özelliği sebebiyle diğer bütün söz ve yazılardan ayrılmıştır.¹⁷⁹ Kur'an'ın i'câzı özellikle birçok kimsenin imanına vesile olması ve Kur'an'ın ilahi bir kaynaktan geldiğinin en önemli delillerinden olması sebebiyle müfessirler tarafından çokça önem verilen ilimlerden biri olmuştur.

Seyyid Kutub birçok âyetin tefsirinde, Kur'an'ı diğer bütün sözlü ve yazılı eserlerden ayıran, ulaşılması mümkün olmayan i'câz yönlerine dair geniş çaplı açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuda müfessir Kur'an'ın yalnızca söz veya üslûp bakımından değil sınırsız bir i'câza sahip olduğuna, onun kuşatıcı ve eksiksiz sınırlarının hepsine vakıf olunamamasının da aslında i'câz yönlerinden biri olduğuna değinmektedir.¹⁸⁰

Müfessir bazı âyetleri tefsir ederken de Kur'an'ın çeşitli i'câz yönlerine dair örnekler vermektedir. Mesela Bakara sûresinin girişinde sûrenin mü'minler, kâfirler ve münâfıklar olarak üç ayrı grubun özelliklerine dair az sayıda ifade kullanarak tablolar çizdiğini söyleyen müfessir, her yüzyılda aslında bütün insanlığın bu üç sınıftan birine dâhil olarak dışarda bırakılmadığından bahsetmiştir. Yani Kur'an'ın tasvirlerinin hangi dönemde olursak olalım herkesi içerisine alan canlı ve eksiksiz bir özellik taşımasını onun i'câz özelliklerinden biri olarak zikretmektedir.¹⁸¹ Yine çalışmada hurûf-ı mukataanın ele alındığı bölümde de görüleceği üzere müfessir, kesik harflerin yer aldığı her sûrede bu harflerle, yaratılmışların Kur'an'ın benzeri bir kitap getirmekte aciz bırakıldığına vurgulandığını ifade etmiştir.¹⁸²

Özellikle tehdidi âyetlerinin¹⁸³ tefsirinde i'câz vurgusunda bulunan müfessir, yaratılmışlara meydan okuyan âyetlerde verilen hacmî bilgilerin yaratılmışların gücü ile doğru bir orantıda olmadığını ısrarla dile getirmektedir. Yani ona göre, Kur'an'ın benzeri bir sûre yazmak da on sûre yazmakta aynı oranda imkânsızdır. Bu nedenle müşrikler Kur'an'ın tamamına benzer bir kitap getirmeye güç yetiremeyince on sûre ile meydan okunduğuna yine aciz kalmaları sebebiyle bir sûre getirmelerinin söylendiğine dair görüşe karşı çıkmaktadır.¹⁸⁴

Hûd 11/13; *Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.* el-Bakara 2/23-24.

¹⁷⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 638-639, 654; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 248-255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 193-194.

¹⁸⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/65; 5/510-513; 7/73.

¹⁸¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/42-46.

¹⁸² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/468; 6/30, 230, 335, 459; 7/148, 191, 581; 8/9, 70, 137-138, 186, 220, 246, 459, 527, 610; 9/10-11, 52, 107, 153, 175, 198, 344; 10/120.

¹⁸³ el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88; et-Tûr 52/34.

¹⁸⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/47-49.

13. Müşkilü'l-Kur'ân

Sözlükte, “karışık, zor olma”¹⁸⁵ gibi anlamlara gelen müşkil, tefsir literatüründe Kur'an'ın birtakım âyetlerinin ilk başta birbirlerine zıt gibi görünme vehmini ifade etmektedir.¹⁸⁶ Kur'an'da herhangi bir çelişkinin bulunmadığı yine Kur'an tarafından ortaya koyulmuştur.¹⁸⁷ Bununla birlikte insan anlayışından kaynaklı olarak Kur'an'ın bütününün göz önünde bulundurulmaması, âyetlerin kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmemesi veya mecâzi bir anlatımın yer aldığı âyetlerin hakikî manada anlaşılması gibi sebeplerden dolayı bir âyetin başka bir âyete muhalefet ettiği zannedilmektedir.¹⁸⁸ Bu grup âyetler müşkilü'l-Kur'ân ilmi kapsamına alınarak aslında herhangi bir çelişkinin olmadığı ortaya koyulmuş, müfessirler tarafından da âyetlerde kastedilen asıl mananın ortaya çıkartılması amaçlanmıştır.

Seyyid Kutub tefsirinde Kur'an'ın benzer bir usûl ile düzenlenen, içinde hiçbir çelişki ve çatışmanın bulunmadığı bir kitap olduğunu özellikle ifade etmiştir.¹⁸⁹ Bu doğrultuda çelişki vehmi oluşturacak âyetlerin tefsirinde bu yanlıgıyı gideren ve genelde de klasik tefsirlerde yapılan yorumlamaların benzerlerine eserinde yer vermiştir. Mesela Fâtır sûresi 18. âyette¹⁹⁰ günahkârların başkasının günahını yüklenmeyeceği ifade edilirken, Ankebût sûresi 13. âyette ise “kendi günahlarıyla birlikte başka yükler de taşıyacaklar”¹⁹¹ ifadesinin yer alması bu iki âyetin müşkilü'l-Kur'ân'a konu olmasına sebep olmuştur. Kutub, burada bulunan bir müşkile işaret etmeden ilk olarak Fâtır sûresi 18. âyet ile kişiye kendine düşen uyarma görevini yerine getirdikten sonra herhangi bir kimsenin günahından dolayı endişe duymamasını sağlayacak bir güvence verildiğinden bahsetmiştir. Ankebût sûresinde yer alan 13. âyette ise bir önceki âyette bahsi geçen kâfirlerin kendilerine uymalarına karşılık mü'minlere “günahınızı biz yüklenelim”¹⁹² sözlerinin boşa çıkartıldığını, aslında onların kendi günahlarına ek olarak başkalarını yoldan saptırma günahını da yükleneciklerinden bahsedildiğini söylemiştir.¹⁹³ Yani yine onlar bu günahları da kendi eylemleri sonucu elde etmişlerdir.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, “şkl”, 11/357.

¹⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 475; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 207; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 380; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 198.

¹⁸⁷ en-Nisâ 4/82.

¹⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 362, 365; Süyûtî, *el-İtkân*, 475, 489; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 287; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 199-200; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 383; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 209; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 216-287.

¹⁸⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/582.

¹⁹⁰ “Hiçbir günah sahibi başkasının günahını yüklenmez. Yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulursa -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbir şey başkasınca yüklenilmez...” Fâtır 35/18.

¹⁹¹ el-Ankebût 29/13.

¹⁹² el-Ankebût 29/12.

¹⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/146-147, 436-437.

Birbiriyle ilintili olduğu ve müşkile konu olduğu düşünülen bir diğer grup âyetler ise vahye muhatap olan herkesin sorgulanacağından bahseden A'râf sûresi 6. âyet ve Sâffât sûresi 24. âyetler¹⁹⁴ ile ikisine de günahından sorulmayacağından bahseden Rahmân sûresi 39. âyetidir.¹⁹⁵ Müfessir söz konusu ayetlerde herhangi bir müşkilden bahsetmemekle birlikte Rahmân sûresi 39. âyetin tefsirinde kıyamette gerçekleşen birçok farklı sahneden birinin gözler önüne serildiğini söylemektedir. Her ne kadar bir sorgu yapılmasada kişinin yüzünde belirecek siyahlık veya parılıktan kişinin günahkâr olup olmadığının anlaşılacağı ifade edilmiştir. Yani A'râf ve Sâffât sûresinde bahsedilenler de ona göre kıyamette gerçekleşen sahnelerden biridir. Dolayısıyla bahsi geçen tasvirlerde olduğu üzere kıyamette, bir yerde sorgulananların, bir yerde hiçbir soru sorulmayanların, bir yerde kendini savunmaya çalışanların veya birbirini suçlayan kişilerin bulunduğu birçok sahne yaşanacaktır.¹⁹⁶

14. Münâsebâtü'l-Kur'ân

N-s-b (نسب) kökünden gelen münasebet, sözlükte “yakınlık, benzerlik, ilişki ve irtibat” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁷ Terim olarak ise “birbirlerini takip eden kelime ve cümleler veya art arda anlatılan olaylar arasındaki bağlantı”¹⁹⁸ olarak tanımlanmıştır. Kur'an'ın âyetleri ve sûreleri arasındaki ilişkiden bahseden münasebet ilmi birçok müfessirin tefsirlerinde önem verdiği konulardan olmuştur. Ancak müfessirler tarafından yapılan yorumlar herkes tarafından kabul görmemiştir. Zaten yapılan bütün yorumlar mutlak doğru olarak kabul edilmemeli, müfessirlerin Kur'an'ın inceliklerini araştırma, anlama gayesiyle ortaya koydukları kendi kanaatleri olarak düşünölmelidir.¹⁹⁹

Müfessir Fî Zilâli'l-Kur'ân'da âyet ve sûreler arasındaki ilişkiyi birçok yönden ele almaktadır. Bunlardan biri âyetler arası münasebettir. Kutub, kimi zaman âyetleri açıklarken diğer âyetler ile ilişkilendirerek mana vermektedir. Mesela doğru erkekler ve doğru kadınlar için Allah'ın ödöl vaadinden bahseden Ahzâb sûresi 35. âyetteki²⁰⁰ “doğruluğu”, Nahl sûresinin 105. âyetiyle²⁰¹ ilişkilendirerek açıklamaktadır. Müfessir âyette yer alan “Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar

¹⁹⁴ “Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz.” el-A'râf 7/6; “Durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!” es-Sâffât 37/24.

¹⁹⁵ “İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz.” er-Rahmân 55/39.

¹⁹⁶ Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, 9/493.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, “nsb”, 1/755; Zerkeşî, el-Burhân, 36.

¹⁹⁸ Zerkeşî, el-Burhân, 36; Süyûtî, el-İtkân, 489;

¹⁹⁹ Zerkeşî, el-Burhân, 37; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 417; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlımlarını Gösteren Kavramlar”, 184.

²⁰⁰ “Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar... işte bunlar için Allah büyük bir ödöl hazırlamıştır.” el-Ahzâb 33/35.

²⁰¹ “Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, asil yalancılar onların kendileridir.” en-Nahl 16/105.

böyle bir yalanı uydurabilirler...”²⁰² ifadesinden hareketle bir kimsenin mü’min sayılabilmesi için doğruluk sıfatına sahip olması gerektiğini ileri sürmüştür.²⁰³

Kutub’un, sûreler arasında kurduğu münasebete dair İnşirâh sûresi hakkındaki yorumu örnek olarak verilebilir. Müfessir, İnşirâh sûresinde Hz. Peygamber’e yönelik aynı Duhâ sûresinde olduğu gibi şefkat sözlerinin yer alması nedeniyle sanki bu sûrenin diğerinin bir devamı olduğunu söylemiştir. Kutub, iki sûrede de genel itibarıyla Allah’ın Hz. Peygambere olan ilgisinin canlı örnekleri, ferahlığa kavuşulacağına dair müjdesi ve Allah’ın sağlam ipine sarılmalarına dair emrinin yer aldığına dikkat çekmiştir.²⁰⁴

Müfessir sûrenin girişi ve içeriği arasındaki ilişkiden de çoğu zaman bahsetmiştir. Genelde mekkî sûrelerde bu tarz açıklamalar yapan Kutub, sûrelerin girişinde yer verilen âyetlerin sûrenin içeriği ile uyumlu olarak yer aldığını, eğer sûre Allah’ın rahmeti veya mü’minlere verilen nimetler gibi konuları içeriyorsa sûrenin girişinin de bu içeriğe uygun olarak daha şefkatli, yumuşak ve durgun ifadelerle başladığını söylemektedir. Aynı şekilde eğer sûre kıyametin dehşetini veya kâfirlere verilecek azabı konu ediniyorsa girişte daha şiddetli, sert ve hareketli ifadeler yer almaktadır. Sûrelerde bahsedilecek konular hakkında bir zemin hazırlayan bu giriş âyetlerine dair Mürselât, Nâziât, Burûc, A’lâ, Duhâ, Âdiyât gibi sûrelerden örnekler verilebilir.²⁰⁵

15. Kırâatü'l-Kur’ân

Sözlükte, “okumak, tilavet etmek” manasına gelen k-r-e (كـرء) fiilinin semâi mastarı olan kırâat²⁰⁶ ıstılahta, kırâat imamlarının rivayetler ve tarikler bir olmasına rağmen kelimelerin hareke, nokta veya i’râbı gibi konularda birbirlerinden farklı ifadeler sarf etmeleridir.²⁰⁷ Kırâatler kelimelerin lafzında birtakım değişikliklere sebep olmakla birlikte âyetlerin manasına da etki etmeleri nedeniyle müfessirler tarafından önem verilen konulardan olmuştur. Sahâbeler tarafından sahih isnadlar ile Hz. Peygamber’e dayandırılan, Arap gramerine ve resm-i Osmânî’ye uygun sahih kırâatlerle birlikte zamanla birtakım mevzu kırâatler de ortaya çıkmıştır.²⁰⁸ İbn Kesîr (öl. 120/737), Nâfi (öl. 169/785), Ebû Amr (öl. 154/770), İbn Âmir (öl. 118/736), Âsım (öl. 127/744), Hamza (öl. 188/803) ve el-Kisâî (öl. 189/804) tarafından nakledilen yedi mütevatir kırâat,²⁰⁹ Ebû Cafer (öl. 130/748), Ya’kûb (öl.

²⁰² en-Nahl 16/105.

²⁰³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 8/324-325.

²⁰⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 10/505-506.

²⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 10/315-316, 344, 428, 442, 542, 502.

²⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, “kre”, 1/128; Zürkânî, *Menâhilü'l-‘irfân*, 1/412.

²⁰⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-‘irfân*, 1/312; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 117.

²⁰⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-‘irfân*, 1/413; Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*, 162-163; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 21; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 117.

²⁰⁹ Zerkeşi ve İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) gibi âlimler tevatürü adalet ve zabt sahibi ravilerin kesintisiz bir senedle yaptığı ve belirli bir kişi adediyle sınırlandırılmayan kırâatler olarak

205/820) ve Halef'in (öl. 229/843) naklettiği üç meşhur kırâat ve senedi sahih, Arap gramerine ve resm-i Osmânî'ye uygun olmakla birlikte kıraat imamlarının tek kaldığı âhad rivayetler de sahih kırâatler kapsamında değerlendirilerek inkârî küfür sayılmıştır.²¹⁰ Bununla birlikte senedi sahih ancak Arap gramerine ve resm-i Osmânî'ye uygun olmayan âhâd kıraatler, senedi sahih olmayan diğer iki şarttan da bir veya ikisine uymayan şâz kıraatler, mevzu (uydurma) ve müdrec (eklenmiş) kırâatler ise sahih kırâat şartlarını taşıyamaları nedeniyle okunmaları caiz görülmemiştir.²¹¹

Kırâatü'l-Kur'ân ilmi *Fî Zilâli'l-Kur'ân* tefsirinde klasik dönem tefsirlerine kıyasla daha az işlenen ulûmü'l-Kur'ân konularındandır. Seyyid Kutub'un tefsiri incelendiğinde yalnızca iki âyette Kur'an'ın farklı okuyuş biçimlerinden söz edilmektedir. Bu âyetlerden ilki Nisâ sûresi 159. âyettir. Müfessir “ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آلَا ”²¹² şeklindeki âyette yer alan “مُوتَهُ” kelimesinin Ubey b. Kâb'ın kırâatinde “مُوتَهُم” şeklinde geçtiğini söylemiştir. Ancak müfessirin kırâati zikrederken kelimenin farklı bir okuyuşunun da olduğundan bahsetmeyi değil de mübhemâtül Kur'an kapsamında değerlendirilen bir âyet hakkındaki görüşünü temellendirmeyi gaye edindiği anlaşılmaktadır. Çünkü “مُوتَهُ” (onun ölümü) kelimesindeki “هـ” zamirinin âyette bahsedilen kişiye mi yoksa topluluğa mı ait olduğu konusu tartışmalıdır. Müfessir zamirin bahsi geçen topluluğa ait olduğu görüşünü de “مُوتَهُم” yani “onların ölümü” manasını açıkça zikreden Ubey b. Kâb'ın kırâati ile desteklemiştir.²¹³

Seyyid Kutub'un farklı bir kırâate yer verdiği diğer âyet ise aynı sûrenin 162. âyettir.²¹⁴ Müfessir âyette geçen “وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ” ifadesindeki ilk kelimenin alışılmış kullanımın dışında mecrur olarak gelmesinden bahsetmektedir. Genel kullanımda kelimenin “الْمُقِيمُونَ” şeklinde merfû olması gerektiğini söyleyen müfessir yalnızca İbn

---

anlamışlardır. Aksi durumda mütevâtir yedi kıraat arasında da birbirine muhalif olanların

mâkbul sayılmaması gerekmektedir. (Zerkeşî, *el-Burhân*, 222-223; Ebü'l-Hayr Muhammed

b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut:

Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/13.)

²¹⁰ Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn* (Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1350/1931), 15-16; Süyûtî, *el-İtkân*, 166; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/178-180.

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*, 16-24; Zerkeşî, *el-Burhân*, 313; Süyûtî, *el-İtkân*, 167; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 53-63.

²¹² “Ehl-i kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.” en-Nisâ 4/159.

²¹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/129-130.

²¹⁴ “Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.” en-Nisâ 4/162.

Mes'ûd'un kırâatinde kelimenin bu formda geldiğini eklemiştir. Âyetteki bu alışılmadık durumun sebebini ise kelimenin mecrûr bir sigada gelmesiyle namazın öneminin vurguladığından bahseden ifadeleri naklederek açıklayan müfessir, İbn Mes'ûd'un mushafı hariç bütün mushaflarda kelimenin mecrûr olarak yazıldığını söylemiştir. Müfessir ayrıca bir manayı daha belirgin yapmak için Arap dilinde bu yöneme başvurulduğunu da eklemektedir.²¹⁵

SONUÇ

Çalışmada içtimaî tefsir türünün değerli bir örneği olan *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da müfessirin genel kanaatinin ortaya çıkarılması konusunda yeterli malzeme sunan ilimler ele alınmıştır. Esbâbu'n-nüzûl rivayetlerine manaya etkileri ölçüsünde yer veren müfessir âyetlerin manasını nakledilen rivayetlerle kayıtlı bırakılmaması ve her âyetin bütün muhataplar için bir mesajı olduğu fikrinde ısrarcı olmuştur. Bu durum kullanılan içtimaî bakış açısının, esbâbu'n-nüzûl ilminin tefsirindeki varlığına olan etkiyi en iyi gösteren örnektir. Mekki ve Medeni konusunda sürenin nüzûl zamanını belirlerken ilk olarak rivayetlere başvuran müfessir, ardından sürenin muhtevası, üslûbû ve çoğunluğun benimsediği görüş doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak rivayetler arasında yaptığı tercihlerde muhteva belirleyici olmuştur. Neshin Kur'an'da varlığını kabul eden Kutub, amacını tamamlayan âyetlerin yeni şartlara göre daha faydalı olanlarla ve Rasûlullah'ın sünnetiyle değiştirilmesini Allah'ın kudreti dâhilindeki bir gereklilik olarak görmektedir. Fakat nesh kapsamına dâhil edilen her ayeti mensûh sayma yoluna gitmemiş, mensûh âyetlerin sayısını üç ile sınırlı bırakmıştır. Kur'an kıssaları hakkında verilen mesaj dışında ayrıntıya vakıf olmak maksadıyla yapılacak araştırmaları yersiz bulmuştur. Bu nedenle açıklamaları, kıssaların Kur'an'da yer verilen bölümleri ile sınırlı kalmıştır. Kutub'un kıssalar konusundaki tavrı içtimaî bakış açısının isrâiliyata karşı hassasiyetine bir örnek olarak görülebilir.

Kur'an'ın üslûbu müfessirin tefsirinde önem vererek ele aldığı başlıca konulardandır. Üslûbun özelliklerine dair açıklamaları Kutub'un tefsirinin geneline yayılmaktadır. Bunlar arasında sûre girişlerinin içerik ile çok yönlü uyumu, âyetlerdeki kelimelerin mana ile birlikte şekilsel düzeninin gözetilmesi, ifadeleri toparlayıcı tekrar cümlelerinin kullanılması ve kelimelerden ibaret olan anlatımın zihinlerde hemen canlandırılabilmesi gibi özellikler vardır. İçtimâî bakış açısının yaptığı edebî vurgu ve müfessirin yine bu alanda çalışmalarda bulunmasından dolayı onun Kur'an'ın üslûbuna dair açıklamalarının yoğun olması gayet doğaldır. Müphem ifadelerin manaya olan etkisi ölçüsünde mübhemâtü'l-Kur'ân ilmine başvuran müfessir, kapalılığı rivayetlere, Kur'an'a veya diğer âlimlerin görüşlerine başvurarak gidermiştir. Tefsirinde kısıtlı açıklamaların yer aldığı bir diğer ilim garibü'l-Kur'ân'dır. Bu durumun sebebi, Kur'an'ın bazı kavramlarının kapalı kalmasının gerektiğini düşünmesidir. Garip olarak değerlendirilen bazı kelimelere âyetin anlaşılır olması amacıyla kısa ifadelerle ve kelimenin dildeki asıl anlamına

²¹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/132.

uygun mana vermiştir. Müfessirin vücûh ve nezâir konusunda nezâirin manasına dair kanaati herhangi bir açıklama yapmaması nedeniyle belirlenememiştir. Ancak vücûh kapsamındaki kelimelerin bulunduğu âyetleri, kelimelerin çeşitli manalarını göz önünde bulundurarak tefsir etmiştir. Birçok vechi bulunan kelimelere verdiği manalar Mukâtil b. Süleyman'ın *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eseri ile paralellik göstermiştir. Kutub, yine birçok ilimde olduğu gibi meseller ile verilmek istenen mesajı nakletmek dışında emsalü'l-Kur'ân ilminin diğer konularına yer vermemiştir.

Seyyid Kutub, müteşabihlerin manalarının yalnızca Allah tarafından bilinebileceği görüşünü benimseyen müfessirlerdendir. Genel olarak müteşabih kapsamındaki ifadeleri insanın bilgi sınırları dışında olduğunu düşünerek olduğu gibi bırakmıştır. Ancak kimi zaman -"istiva"yı Allah'ın sınırsız egemenliği olarak tevil ettiği gibi- görüşünden farklı davrandığı da görülmüştür. Müfessire göre hurûf-ı mukata'a ile Kur'an'ın kaynağının Allah olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü Kur'an müşriklerin bildiği harflerden meydana gelmiştir. Ancak onlar bir benzerini getirmekte âciz kalmışlardır. Harflerin devamında Kur'an'ın niteliklerinden bahseden sonraki âyetlerin anlam içeriği ile de görüşünü desteklemiştir. Müfessir Kur'an'ın i'câz yönlerinin sınırsızlığı ve aslında bunun da onun i'câz özelliği olduğu kanaatindedir. Kur'an'ın yer verdiği ifadelerin her dönemde bütün insanlığı kapsayacak şekilde kuşatıcı olması gibi bazı i'câza dair özelliklerinden tefsirinde söz etmiştir. Müfessir müşkilü'l-Kur'ân ilmine konu olan âyetlerde yaptığı açıklamalarla kişilerde vehme sebep olabilecek durumları ortadan kaldırmıştır. Açıklamaları klasik tefsirlerle benzerlik göstermektedir. Kutub âyetler, sûreler ve sûrelerin başı ile geneli arasındaki ilişki üzerinde çokça durmuştur. Âyetlerin manasını daha anlaşılır kılma konusunda münasebete yer vermiş, bazı sûreleri birbirinin devamı görmüş ve sûre girişleri ile içerik arasında üslûb ve mana bakımından irtibatlar kurarak Kur'an âyetlerinin uyumuna dikkat çekmiştir. Müfessir, sadece kırâatlerin manaya etkisinin olduğu âyetlerde kırâatü'l-Kur'ân ilmine eserinde yer vermiştir. Fakat atıfta bulunduğu kırâatlerin senedine veya sahihlik durumuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Müfessir tefsirinde ulûmü'l-Kur'ân'a yer verirken muhkem müteşâbih veya hurûf-ı mukatta'a gibi bazı istisnalar dışında genel manada bu ilimlerin kavramsal ifadelerine, tanımlarına veya bu ilimler kapsamında yapılan tartışmalara yer vermeyerek toplumun Kur'ân ile ıslâh edilmesi temel amacına uygun davranmıştır. Bu doğrultuda Kutub'un derin ilmî konulardan arınık, toplumun ıslâhına ve âyetlerin maksadını anlamaya odaklı bir tefsir kaleme aldığı söylenebilir. Aynı zamanda klasik tefsirleri de tamamen yok sayma gibi bir çaba içerisinde olmadığı, rivayetlere dayalı birçok ilimde bu tefsirlerin birikimlerinden yararlandığı, bunun yanı sıra isrâiliyyat bilgiler konusunda temkinli davrandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Baş, Erdoğan. “Kur’ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (I-IV. Asır)”. *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-III* 3 (2002), 21-42.
- Benna, Hasan el-. *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*. çev. H. Hüseyin Yılmaz. İstanbul: Özgü Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Beyzâvî, Nasirüddîn Ebû Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfi el-. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. 5 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1414/1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü’l-Müfessirîn*. sad. Abdulaziz Hatip. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand, 2. Basım, 2018.
- Bırışık, Abdulhamit. “Sûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bırışık, Abdülhamit. “Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bırışık, Abdulhamit. “Ulûmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 29. Basım, 2017.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-. *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-‘arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 2. Basım, 1395/1979.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Mûcemu’t-târifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî. Kahire: Dâru’l-Fazîlet, ts.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Çiçek, Mehmet. “Akademik Bir Disiplin Olarak Tefsir ve Usûlü”. *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 12-46. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Deliser, Bilal. “el-Burhan Fî Ulûmi’l- Kur’an’ın Kaynak Değeri”. *Dini Araştırmalar* 15/41 (2012), 109-135.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 63. Basım, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 76. Basım, 2019.
- Derzeze, İzzet. *Et-Tefsirü’l Hadîs*. 7 Cilt. çev. Şaban Karataş vd. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu Kur’ân-ı Kerîm’in Tercüme ve Tefsîri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 4. Basım, 1980.

- Ferahidî, Halîl bin Ahmed el-. *Kitâbü'l-'Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/2003.
- Gül, Ali Rıza. "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü". *Dini Araştırmalar* 7/19 (2004), 191-220.
- Habbâs, Abdullah el-. *Seyyid Kutub el-edîbu'n-nâkid*. Cezair: Dâru's-Şihâb, ts.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur'ân'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hâlidî, Salâh Abdulfettâh el-. *Seyyid Kutub mine'l-mîlâd ile'l-istîşhâd*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, 1991.
- İsfahânî, er-Râgıb el-. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 1425/2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısrî. *Lisânu'l-Arab*. 16 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1300/1884.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1403/1987.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Müncidu'l-mukriîn ve mursîdu't-tâlibîn*. Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1350/1931.
- İyibilgin, Orhan. "Kur'ân'ın Harici Bağlamlarını Gösteren Kavramlar". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 222-248. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci". *Bilimname* 14/1 (2008), 1-33.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Karlığa, H. Bekir. "Fî Zılâli'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kattân, Mennâ' el-. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 7. Basım, ts.
- Kılıçarslan, Mehmet. "Kur'ân'ın Anlatım Üslubu". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 30-62.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Kutub, Seyyid. *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*. çev. Ömer Bezirci. İstanbul: Nehir Yayınları, 2. Basım, 1989.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Bağdat: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1427/2011.
- Müslim, İmam Hafız Ebî Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîh-i Müslim (Müsnedü's-Sahîh el-muhtasar mine's-süneni bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillah)*. Riyad: Dâru Taybetü, 1422/2006.
- Okumuş, Mesut. "Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri)". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 316-423. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.

- Öz, Ahmet. "Kur'ân'ın Dahili Bağlıklarını Gösteren Kavramlar". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 176-217. İstanbul: Lisans Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Paşa, Ahmet Cevdet. *Kıssa-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. sad. Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Çile Yayınları, ts.
- Polat, Fethi Ahmet. "Dirayet Ağırlıklı Tefsirler". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 177-224. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Sâlih, Subhî es-. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyin, 10. Basım, 1393/1977.
- Sarmış, İbrahim. *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân es-. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n nüzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1418/2002.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâletu Nâşirûn, 1424/2008.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-501. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Vâhidî, İmam Ebû Hasan Ali b. Ahmed el-. *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980.
- Yüksel, M. Bahaeddin. "Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 90-140. İstanbul: Lisans Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Zemahşerî, Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer ez-. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvîd. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1414/1998.
- Zerkeşî, Bedriddîn Muhammed bin Abdullah ez-. *el-Burhân fî 'ulûmu'l-Kur'ân*. thk. Ebû Fazl ed-Dimyâtî. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1422/2006.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm ez-. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü 'İsa fî-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 3. Basım, ts.